

INTERNATIONAL ASIAN CONGRESS ON CONTEMPORARY SCIENCES-V

June 1-2, 2021

FULL TEXTS BOOK

AZERBAIJAN

Nakhchivan State University

Editor

Assoc. Prof. Dr. Meftun İSMAYILOV

**Institute Of Economic Development And Social Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY**

E posta: info@iksadkongre.org

**All rights of this book belong to İKSAD Global Publishing House.
Without permission can't be duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.**

İksad Publications - 2021©

**Issued: 20.06.2021
ISBN - 978-605-70611-1-9**

FULL TEXT BOOK

**INTERNATIONAL ASIAN CONGRESS
ON CONTEMPORARY SCIENCES-V**

June 1-2, 2021

Azerbaijan - Nakhchivan State University

Issued: 20.06.2021

ISBN - 978-605-70611-1-9

ORGANIZING INSTITUTIONS

INSTITUTE OF ECONOMICS DEVELOPMENT AND SOCIAL RESEARCHES (IKSAD)
&
Azerbaijan - Nakhchivan State University

PRESENTATION

Oral Presentation & Poster Presentation

Participant 33 Countries

Azerbaijan, Turkey, India, Lebanon, Romania, Iran, Spain, North Cyprus, Pakistan, Brazil, Tunisia, Saudi Arabia, Vietnam, Nigeria, Sweden, Kazakhstan, Algeria, Ethiopia, Morocco, Russian Federation, Bulgaria, Australia, Lithuania, Ukraine, Poland, Republic of Kosova, Malaysia, Republic of Moldova, Slovakia, Oman, Taiwan, Hungary, South Africa

TOTAL NUMBER OF PAPERS FROM TURKEY: 125
TOTAL NUMBER OF INTERNATIONAL PARTICIPANTS: 139

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process

CONGRESS ID

TITLE

INTERNATIONAL ASIAN CONGRESS ON CONTEMPORARY SCIENCES-V

DATE - PLACE

June 1-2, 2021

Azerbaijan - Nakhchivan State University

ORGANIZATION BOARD

Assoc. Prof. Elbrus İSAYEV - RECTOR OF NAKHCHIVAN STATE UNIVERSITY

Assoc. Prof. Meftun İSMAYILOV- NAKHCHIVAN STATE UNIVERSITY

Cavid İSMAYILOV- NAKHCHIVAN STATE UNIVERSITY

Alvan JAFAROV- AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Aysel HAYDAROVA - NAKHCHIVAN STATE UNIVERSITY

Dr. Rauf CAFAROV- NAKHCHIVAN STATE UNIVERSITY

Shafa KARIMOVA - NAKHCHIVAN STATE UNIVERSITY

Huseyn ASKERLİ - NAKHCHIVAN STATE UNIVERSITY

-Opening Ceremony-

01.06.2021

Baku Local Time: 10:40–11:00

Ankara Local Time: 09:40–10:00

Assoc. Prof. Elbrus ISAYEV

Rector of Nakhchivan State University

CONFERENCE CHAIR

Dr. Mustafa Latif EMEK

Chairman of the

Institute of Economic Development and Social Researches (IKSAD)

Participant 33 Countries

***Azerbaijan, Turkey, India, Lebanon, Romania, Iran, Spain, North Cyprus, Pakistan,
Brazil, Tunisia, Saudi Arabia, Vietnam, Nigeria, Sweden, Kazakhstan, Algeria,
Ethiopia, Morocco, Russian Federation, Bulgaria, Australia, Lithuania, Ukraine,
Poland, Republic of Kosova, Malaysia, Republic of Moldova, Slovakia, Oman,
Taiwan, Hungary, South Africa***

CONTENT

CONGRESS ID	I
SCINTEFIC COMMITTEE	II
CONGRESS GALLERY	III
CONGRESS PROGRAM	IV
CONTENT	VI

Author	Title	No
Eyübhan Avcı Eray Yıldırım	<i>INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SOIL INJECTION TEST PARAMETERS USING MAMDANI INFERENCE METHOD</i>	1
Oktay Sh. Mukhtarov Hayati Olğar Kadriye Aydemir	<i>SAMPLING SERIES OF INTEGRAL TRANSFORMS ASSOCIATED WITH TWO-INTERVAL STURM-LIOUVILLE PROBLEMS</i>	12
Burçin Demirbilek	<i>RENEWABLE ENERGY POTENTIAL AND PRODUCTION IN TURKEY</i>	17
Mohammed Kaka Ahmed Moh'd Foad Rohani Azlan Mohd Zain Akanni Adeyemi Gabriel	<i>A REVIEW OF STEGANOGRAPHY AND CLASSIFICATION OF IMAGE STEGANOGRAPHY METHODS</i>	26
Cemal Aktürk Ali Şenol Tarık Talan	<i>CLOUD COMPUTING TECHNOLOGY DURING COVID-19 PANDEMIC</i>	43
Chetanraj D. Patil Chandrika S Wagle Abhishek Daab	<i>DESIGN AND ANALYSIS OF SOLAR OPERATED MECHANICAL SEGWAY</i>	51
Badamasi Imam Ya'ü Saleh Waziri Mustapha Isma'il Aliyu	<i>DESIGN FOR REUSABLE STRUCTURE: A SYSTEMATIC REQUIREMENTS REUSE IN SOFTWARE PRODUCT LINE ENGINEERING</i>	57
Elif SAĞLIK Rozerin ÇELİK	<i>YAYA AKSLARI YÖNLENDİRMESİNDE PEYZAJ BİLEŞENLERİ</i>	71
Lanke Benedict AWOMAILO	<i>EMOTIONAL INTELLIGENCE AND ENTREPRENEURIAL INTENTION: AN EMPIRICAL PERSPECTIVE</i>	77
Fadime Demirtaş Erkan Tanyıldızı	<i>HYPER PARAMETER OPTIMIZATION IN SUPPORT VECTOR MACHINE ALGORITHM</i>	92
Faik GÖKALP	<i>THE THEORETICAL RESEARCH FOR THE ANTICANCER PROPERTIES OF VITAMIN A</i>	97
Fatma Karadeniz Yadigar Şekerci Fırat	<i>MATHEMATICAL MODELING OF HONEY BEE COLONY DISEASES</i>	101
Mohamed Dhia Massoudi Mohamed Bechir Ben Hamida	<i>FREE CONVECTION AND THERMAL RADIATION OF NANOFLUID WITHIN TILTED L-SHAPED MICROELECTRONIC MODULE COMPRISING POROUS MEDIA UNDER THE INFLUENCE OF LORENTZ</i>	105

<i>S.H.Memmedova</i>		
<i>C.A. Ahmedova Fatma EROL</i>	<i>Tl₂Se-TlPr₂Se₄ SİSTEMİNİNİN FAZ DENGESİ, OLUŞAN FAZLARIN FİZİKO KİMYASAL ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ</i>	504
<i>A. Aytaç Ö. Kaya</i>	<i>ON HANS HOLBEIN'S PAINTINGS OF AMBASSADORS AND THEIR DEPICTED TEXTILES</i>	511
<i>Zülal Günay Hatice Kalkan Yıldırım</i>	<i>BIOACTIVE COMPOUNDS IN BEE POLLEN AND BIOAVAILABILITY</i>	518
<i>Mohammad Mahdi Kheirikhah</i>	<i>FREE VIBRATION ANALYSIS OF SANDWICH PLATE REINFORCED BY FUNCTIONALLY GRADED NANO-GRAPHENE MATERIALS USING FINITE ELEMENT METHOD</i>	529
<i>Uğur Temel Yıldız Temel Varol Gençağa Pürçek</i>	<i>A REVIEW ON THE COATING METHODS APPLIED FOR STEEL SURFACE</i>	537
<i>Recep Önal</i>	<i>THE PHENOMENON OF TAKFİR IN IMAM BİRGİVİ'S SYSTEM OF THOUGHT</i>	556
<i>Recep Önal</i>	<i>SEMANTIC ANALYSIS WITH PSYCHO-KALAM CONTENT ON PATIENCE AS A COPING MECHANISM IN MAWLĀNĀ JALĀL AL-DĪN RŪMĪ THOUGHT</i>	576
<i>SALAKO,Oluwaseun Adewale AJIBADE, Olalekan, Eyitayo</i>	<i>RECREATIONAL FACILITIES AND EMPLOYEE PERFORMANCE IN NIGERIA FEDERAL POLYTECHNICS: FEDERAL POLYTECHNIC ILARO PERSPECTIVE</i>	599
<i>Harun Kaman</i>	<i>IRRIGATION MANAGEMENT FOR SOME VEGETABLES GROWN IN GREENHOUSE CONDITIONS</i>	611
<i>Harun Kaman</i>	<i>SALINITY PROBLEM IN SOIL AND SOLUTION SUGGESTIONS IN UNDERCOVER AGRICULTURE</i>	616
<i>Selva Ezgi AŞKAR Özlem OVAYOLU</i>	<i>THE EFFECTS OF COVID-19 PANDEMIC ON RHEUMATOID ARTHRITIS PATIENTS AND EVIDENCE-BASED CARE RECOMMENDATIONS</i>	620
<i>İmam Bakır KANLI Mert YENİ</i>	<i>EKO-FAŞİZM KAVRAMININ TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ GÖÇMENLER ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ</i>	625
<i>Berktuğ Üçel İbrahim Kağan Bilge Aydoğan Özdamar Erhan Solakoğlu</i>	<i>UÇAK MOTORU OLARAK KULLANILAN GAZ TÜRBİNLERİNDE MACH SAYISININ SESALTI HAVA ALIĞI PERFORMANSINA ETKİSİNİN NÜMERİK YÖNTEM İLE İNCELENMESİ</i>	651
<i>Alan Reed Libert</i>	<i>WORDS FOR BERRIES IN ARTIFICIAL LANGUAGES</i>	662
<i>Muhammet Zeki ÖZYURT Duygu ÖKSÜZÖMER</i>	<i>DIŞ AKSLARINDA L TİPİ PERDE BULUNAN BETONARME YAPILARDA PERDE YERİ DEĞİŞİMİNİN ETKİLERİ</i>	668
<i>Muhammet Zeki ÖZYURT Anıl ŞORBA</i>	<i>PLANDA PERDE YERİNİN BİR YÖNDE İÇ VE DIŞ AKS OLARAK DEĞİŞİMİNİN YAPISAL DAVRANIŞA ETKİSİ</i>	676
<i>Rajab Jafari</i>	<i>SOCİAL MEDİA SLANGS İN MODERN BRİTİSH SLANG</i>	685

İMAM BİRGİVÎ'NİN DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE TEKFİR OLGUSU*

THE PHENOMENON OF TAKFİR IN İMAM BİRGİVÎ'S SYSTEM OF THOUGHT

Recep Önal

Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı, Giresun, Türkiye
ORCID NO: 0000-0002-2571-9949

ÖZET

İslam düşüncesinde hangi inanç, düşünce, tutum ve davranışların kişiyi iman dairesinden çıkardığı meselesi hicrî birinci asırdan itibaren günümüze kadar tartışıla gelen bir mesele olmuştur. Nitekim bu durum, siyasî ve itikadî İslam mezheplerinin ortaya çıkmalarına kaynaklık eden ilk dönem dinî ve siyasî anlaşmazlıklar ve ihtilaflarda kendini açıkça göstermiştir. İman ile küfür arasındaki sınırı tespit etmek anlamına gelen tekfir konusu, başlangıçta büyük günah işleyen müminin dinden çıkıp çıkmadığı konusu etrafında ele alınmıştır. Fakat itikadî mezheplerin teşekkülünden sonra farklı bir boyut kazanmış; mezhep mensupları imanın tarifi, imanı teşkil eden unsurlar, iman-amel münasebeti bağlamında ele alınan hemen hemen her meselede muhaliflerini tekfir etmeye yönelmişlerdir. İslâm tarihinde çeşitli görüş ve kanaatleri sebebiyle kişileri veya grupları tekfir etme ilk defa Hâricîler tarafından başlatılmış, değişik itikadî mezheplerin ortaya çıkmasından sonra da farklı mezhepleri benimseyenlerin karşılıklı olarak birbirlerini tekfir etmeleri yaygın hale gelmiştir. Bu bağlamda tekfire en çok başvuran İslam mezheplerin başında ise Hâriciyye, Mu'tezile ve İmâmiyye gelmektedir. İmanı tasdik, ikrar ve amel olarak tanımlayan bu mezhepler, terk edilen amel ya da işlenen günah sebebiyle kişinin imandan çıkacağını savunmuşlardır. Buna mukabil imanı tasdik olarak tanımlayan Ehl-i Sünnet'in çoğunluğu, "Ehl-i Kible tekfir edilemez" temel prensibinden hareketle kalbinde tasdik bulunan kişiyi müslüman kabul etmiş; inanç esaslarından birini inkâr etmedikçe ya da helal saymadıkça işlediği günah sebebiyle bu kişinin tekfir edilmesini uygun görmemişlerdir.

Bu tebliğde yukarıdaki teorik zemin dikkate alınarak Osmanlı Devleti'nin yetiştirdiği Hanefî-Mâtürîdî bilginlerden biri olan İmam Birgivî'nin konuya dair görüşleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Birgivî, eserlerinde tekfir konusuna geniş yer ayırmış, konuyu iman-bid'at-küfür ilişkisi, küfrü gerektiren söz ve davranışlar bağlamında ele almıştır. Birgivî, Sünnî İslam anlayışına uymayan birtakım inanç ve tutumları küfür olarak değerlendirmiş, bazı mezhep ve tarikat mensuplarını görüşleri ve sergiledikleri tutumları sebebiyle tekfir etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Ehl-i Sünnet, Hanafî-Mâtürîdî, Birgivî, Tekfir.

ABSTRACT

In Islamic thought the question of which beliefs, thoughts, attitudes and behaviors remove a person from the circle of faith has been a matter that has been debated since the first century of the hijri to the present day. As a matter of fact, this situation clearly manifested

* Bu tebliğ, *İmam Birgivî'de Bilgi ve İnanç Paradigması* adlı çalışmamızdan istifade edilerek hazırlanmıştır.

itself in the religious and political disputes and conflicts of the first period, which were the source of the emergence of political and Islamic sects. The question of takfir, which means determining the boundary between faith and blasphemy, was initially considered around the question of whether the believer who committed the great sin came out of religion. But after the formation of Islamic sects, it took on a different dimension; members of the sect turned to takfir their opponents on almost every issue considered in the context of the description of faith, the elements that constitute faith, the relationship between faith and deeds. The views and opinions of various people or groups in the history of Islam because takfir for the first time to foreign affairs launched by the followers of different Islamic sects after the emergence of mutually takfir it has become common to different sects.

In this communique, taking into account the above theoretical background, Imam Birgivî, one of the Ḥanafî-Mâturîdî scholars raised by the Ottoman State, will try to determine his views on this issue. Birgivî has devoted a wide space to the subject of takfir in his works and has addressed the subject in the context of the relationship between faith-bid'ah blasphemy, words and behaviors that require blasphemy. Birgivî considered a number of beliefs and attitudes that do not conform to the Sunnî understanding of Islam to be blasphemous, and took some sect and sect members because of their views and attitudes.

Keywords: Islam, Ahl al-Sunnah Ḥanafî-Mâturîdî, Birgivî, Takfir

GİRİŞ

İslam düşüncesinde hangi inanç, düşünce, tutum ve davranışların kişiyi iman dairesinden çıkardığı meselesi hicrî birinci asırdan itibaren günümüze kadar tartışıla gelen bir mesele olmuştur. Nitekim bu durum, siyasî ve itikadî İslam mezheplerinin ortaya çıkmalarına kaynaklık eden ilk dönem dinî ve siyasî anlaşmazlıklar ve ihtilaflarda kendini açıkça göstermektedir. Sözgelimi Hz. Ali döneminde yaşanan siyasî ihtilaflar, Cemel ve Sıffin gibi iç savaşlar, adam öldürme gibi büyük günahların (kebîreler) çoğalması, hakem olayı, Hâricîlerin isyan etmeleri gibi birçok hadisenin sebep olduğu itikadî problemler, İslam tarihinde tekfir ithamlarının ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır (Eş'ârî, 2006: 9-11; Bağdâdî, 2007: 15-29; Şehristânî, ts.: 1/7-32). Bunların dışında İslamî fetihlerin genişlemesine paralel olarak çeşitli din, inanç ve ideolojilere sahip insanların İslam dünyası içinde yer alıp müslüman görünümü altında din dışı (zındıklık) beyan ve davranışlar sergilemeleri de tekfir problemini gündeme gelmesinde de etkili olmuştur (Topaloğlu ve Çelebi, 2010: 313).

İman ile küfür arasındaki sınırı tespit etmek anlamına gelen tekfir meselesi,² başlangıçta büyük günah işleyen müminin (mürteb-i kebîre) dinden çıkıp çıkmadığı konusu etrafında ele alınmıştır. Fakat itikadî mezheplerin teşekkülünden sonra farklı bir boyut kazanmış; mezhep mensupları imanın tarifi, imanı teşkil eden unsurlar, iman-amel münasebeti bağlamında ele alınan hemen hemen her meselede muhaliflerini tekfir etmeye yönelmişlerdir.

İslâm tarihinde çeşitli görüş ve kanaatleri sebebiyle kişileri veya grupları tekfir etme faaliyeti bilindiğine göre ilk defa Hâricîler tarafından başlatılmış, değişik itikadî mezheplerin ortaya çıkmasından sonra da özellikle III. (IX.) yüzyıldan itibaren farklı mezhepleri benimseyenlerin karşılıklı olarak birbirlerini tekfir etmeleri yaygın hale gelmiştir. Bu bağlamda tekfire en çok

² Lügatte “bir şeyi örtmek, kapatmak ve gizlemek” anlamına gelen tekfir kelimesi, kelim terminolojisinde “mümin diye bilinen bir kimseyi kâfir saymak, küfürle itham etmek veya bu kişinin kâfirliğine veya iman sınırlarının dışına çıkıp, küfre girdiğine hükmetmek” anlamında kullanılır (bkz. Rağîb el-İsfehânî, 2002: 452-453; Cevherî, 2007: 917; Refâa, 1949: 2/204; Kılavuz, 1996: 93; Yavuz, 2011: 40/350)

başvuran siyasî ve itikadî İslam mezhepleri arasında Hâriciyye, Mu‘tezile, İmâmiyye ve Zeydiyye’nin olduğu zikredilmiştir (Yavuz, 2011: 40/350-351; Kılavuz, 1995: 11/26). Söz konusu mezheplerin tekfire sıkça başvurularında iman anlayışları önemli rol oynamıştır. Çünkü bu mezhep mensupları, imanı tasdik, ikrar ve amel olarak tanımlamışlar, terk edilen amel ya da işlenen günah sebebiyle kişinin imandan çıkacağını savunmuşlardır (Eş‘ârî, 2006: 59, 171; Bağdâdî, 2007: 354-355; Pezdevî, 1994: 188; Kâdî Abdülcebbar, 2001: 471; Sâbûnî, 2005: 171). Buna mukabil imanı tasdik olarak tanımlayan Ehl-i Sünnet’in çoğunluğu, “*Ehl-i Kible tekfir edilemez*”³ temel prensibinden hareketle kalbinde tasdik bulunan kişiyi müslüman kabul etmişler; inanç esaslarından birini inkâr etmedikçe ya da helal saymadıkça işlediği günah sebebiyle bu kişinin tekfir edilmesini uygun görmemişler, bu konuda ihtiyatlı davranmışlardır (Ebû Hanîfe, 2002: 57; Ali el-Kârî, 1981: 424; Semerkandî, ts.: 17; Beyazîzâde, 1996: 121; Sabûnî, 2005: 162).

Bununla birlikte Ehl-i Bid‘at mensuplarının Sünnîler’e yönelik aşırı tekfir faaliyetleri ve fırkalar arasında yaşanan cedel ağırlıklı tartışmalar sırasında Ehl-i Sünnet’ten muhafazakâr Selefiyye’nin bunlara karşılık verme bağlamında “Ehl-i Kible tekfir edilemez” prensibine riâyet etmemişlerdir. Bu nedenle Selefiyye deHâriciyye, Mu‘tezile, İmâmiyye ve Zeydiyye gibi en çok tekfire başvuran gruplar arasında sayılmıştır (Yavuz, 2011: 40/352).

1. İMAM BİRGİVÎ’NİN DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE TEKFİR

İmam Birgivî, tekfir meselesini daha çok iman-bid‘at-küfür ilişkisi, küfrü gerektiren söz ve davranışlar, kebîre ve mürekib-i kebîrenin dinî konumu bağlamında incelemiştir. Bu bakımdan onun konuyla ilgili görüşleri mezkûr konular çerçevesinde tespit edilmeye çalışılacaktır.

Birgivî’nin imanı “kalp ile tasdik ve dil ile ikrar” şeklinde tanımlayarak, ameli imandan ayrı değerlendirmiştir. O, bu tanım gereğince kalbinde tasdik bulunan kişiyi müslüman kabul etmiş, işlediği günah sebebiyle bir kişiyi (mürtekibi kebîreyi) tekfir etmemiştir (Birgivî, 1964: 26-27; a. mlf., 2011: 83, 98-99; a.mlf., ts.b: vr. 84a.; a. mlf., ts.a: vr.81b-82a). Bu bakımdan Birgivî, iman ve tekfir konusundaki bu yaklaşımıyla genelde Ehl-i Sünnet özelde Hanefî-Mâtürîdî geleneğini devam ettirmiştir. Bununla birlikte Birgivî, iman-küfür sınırının tespitinde oldukça hassas davranmış, özellikle bid‘at-iman-küfür ilişkisi ile tasavvuf-bid‘at ilişkisi gibi konularda-ileride de görüleceği üzere- tekfire sıkça başvurmuştur. Onun tekfir meselesindeki bu tutumu, Hanefî-Mâtürîdî geleneğinden uzaklaşıp, selefi çizgiye yakınlaştığına dair bir izlenim verse de; bu durum Birgivî’nin selefilere etkilendiği göstermez. Çünkü daha öncede ifade edildiği üzere Birgivî, tekfir ve küfrü gerektiren lafızlar (elfâz-ı küfür) konusunda Selefilere değil, müteahhir Hanefî fukahayı takip etmiş, bu tür itikadî meselelere bir kalamcı olarak değil bir fakih kimliği ile yaklaşmış, meseleleri açıklarken daha çok müteahhir Hanefî fıkıh ve fetva kitaplarından istifade etmiştir. Bu bakımdan Birgivî’nin tekfire sıkça başvurmasında bu konuda çok sert bir tutum sergileyen ve birçok şahsı tekfir eden Hanefî müteahhir fukahanın etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Birgivî, bu fukahanın etkisinde kalarak, bid‘at olan her hareketin, her kanaatin ve her sözün ardında küfür bulunacağına dikkat çekmiş, kendi din anlayışına uymayan görüşleri çoğu zaman küfürle nitelendirmiş ve sahiplerini de tekfir etmiştir (Toprak, 1994: 71). Bu çerçevede o, Ehl-i Bid‘at kabul edilen mezheplerin Sünnî akideye aykırı olan görüşlerini “itikatta bid‘at” olarak değerlendirmiş, bunların bir kısmının küfür olduğunu ifade ederek,

³ Bu tabir İslamî literatürde işlediği günah sebebiyle küfre girmediği kabul edilen ve Kâbe’ye doğru namaz kılmanın farzıyetine inanan veya bunu fiilen yerine getiren çeşitli mezheplere mensup olan Müslüman grupları ifade etmek için kullanılan kucaklayıcı bir tabirdir (Bulut, 2016: 47).

bazı mezhepleri tekfir etmiştir (Birgivi, 2011: 51-52). Bu bağlamda o, eserlerinde çeşitli fırkaların hangi görüşleri ve sözleri sebebiyle tekfir edilebileceği hususunu ayrıntılı olarak incelemiş, buna dair fikhî hükümleri açıkça dile getirmiştir (Birgivi, 2011: 94-99; a. mlf., 1964: 46-53; a. mlf., ts.b: vr. 88b-96b). Birgivi'nin küfür kabul ettiği görüşler ile tekfir ettiği mezhepleri şu şekilde özetlemek mümkündür.

Birgivi'ye göre, itikadî konularla ilgili olarak “Allah’ın sıfatlarından herhangi bir sıfatı için, “sonradan olma (hâdis) dir; dolayısıyla Allah’ın zâtı, sonradan olanlara mahal teşkil eder”, diyen bir kimse küfre düşmüştür. Yine aynı şekilde “Allah zâtıyla âlim ve kâdirdir, fakat ilim ve kudret sahibi değildir” diyen Mu‘tezile mensupları da Allah’ın sıfatlarını nefyettikleri için kâfir olmuşlardır (Birgivi, 2011: 90-91; Karadeniz, 1994: 120). Mu‘tezile’den bir kısmının “Allah ne görür ne de görülür” dedikleri için küfrüne hükmetmek vaciptir. Diğer taraftan Birgivi, Mu‘tezile’den bir kısmının Cehm b. Safvân’ın (ö. 128/745)n görüşlerini benimsediklerini; halbuki Cehm’in dinden çıktığını, bu nedenle onun ve ona uyanların cenaze namazlarının kılınmaması ve törenlerine de iştirak edilmemesi gerektiğini söyler (Birgivi, 2011: 96-97).

Birgivi'ye göre şerrin, Allah’ın takdiri olduğunu reddedip, “her fail kendi fiilini kendisi yaratır” diyen Kaderiyye’yi de küfre nisbet etmek vaciptir. Ayak gibi cismani organları Allah’a nispet eden, “Allah göklerde âlimdir” deyip bununla bir mekân kastederek Allah’a mekân nispet eden, O’nu üst ve altlıkla vasıflandıran, Allah’ın hikmetsiz bir fiil işlemesini caiz gören, kıyamet günü şefaathâlin şefaathâlini inkâr eden kimse de kâfir olmuştur. Cennette Allah’ın görüleceğini (rü’yetullah) inkâr eden de dinden çıkmıştır (Birgivi, 2011: 91-93). Bunlara ilave olarak ölümlerin tekrar dünyaya döneceğine, ruhların tenasühüne, tanrının ruhunun imamlara hulul ettiğine, imamların ilâh olduğuna, Cebrâil’in, vahyi, yanlışlık yaparak Ali’ye değil de Hz. Muhammed’e götürdüğüne inanan Râfizîleri de tekfir etmek gerekir (Karadeniz, 1994: 121). Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Ayşe, Talha ve Zübeyr gibi sahabeleri küfürle itham eden Hâriciler⁴ ile Allah’ın sıfatlarını nefyeden ve Kur’an’ın cisim olduğunu iddia eden Neccâriileri dinden çıkmış bir topluluk olarak telakki etmek vaciptir (Birgivi, 2011: 94-96). “Kulun hiçbir fiili yoktur” şeklinde bir görüş benimsemeleri nedeniyle Cebriyye mensuplarını da küfre nisbet etmek gerekir (Birgivi, 2011: 96). İnsanı daima diri, kudreti her şeye yeten, fiilinde muhtar bir varlık olarak tanımlayan Muammeriyye mensuplarının da kâfir olduklarına hükmetmek lazımdır (Birgivi, 2011: 96). “Allah her şeyi oluş anında bilir, her şey oluş anında mevcut olur, olmayan şey bilinmez diyerek Allah’ın ilminin ma’dûma⁵ taalluk etmeyeceğini ileri süren ve bu suretle Allah’ın ilmini reddeden Kaderiyye’nin de küfrüne hükmetmek gerekir (Birgivi, 2011: 97). Allah hakkında yeni görüş ve buluşu (bedâyı)⁶ caiz gören Keysâniyye’nin de küfrüne hükmetmek gerekir (Birgivi, 2011: 94). Birgivi, bu görüşlerini belirttikten sonra yukarıda naklettiği inançları benimseyenlerin

⁴ Her ne kadar burada onları tekfir etse de başka bir yerde Hâricilerin Allah’ın kitabından hiçbir şeyi reddetmediklerini, fakat yaptıkları tevillerinde hata ettiklerini, bu hataları sebebiyle de bid’atçı olduklarını ifade eder. Ayrıca onların görüşlerinin şer olduğunu, bu nedenle onlardan uzaklaşmak gerektiğini belirtir (Birgivi, 2011: 98-99).

⁵ “Varlığın zıddı, yokluk, hiçlik ve varlığın yaratılmasından önceki hal” gibi anlamlarda kullanılan “adem” kelimesinden türetilmiş olan ma’dûm (yok olan), kalamî ve felsefî literatürde “mevcut (var olan)” kavramının karşılığı olarak kullanılan bir terimdir. Mu‘tezile ma’dûmu “varlığı olmayan malum” şeklinde tarif ederek ona, bilginin objesi olarak bir gerçeklik tanıırken Ehl-i Sünnet, “hiç bir şey değil” şeklinde açıklayarak, yokluğa bir gerçeklik tanımaktan kaçınmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Yavuz, 1988: 1/356-357.

⁶ “Büdöv” mastarından alınan Bedâ, “Bilmezken sonradan farkına varma ve kapalı iken açık hale gelmesi”, “evvelce olmayan yeni bir görüşün ortaya çıkması”, “evvelce bilinmeyen, tahmin edilemeyen yeni noktaların ortaya çıkması”, emreden kişinin veya kuvvetin (kanun koyucunun) emrettiği şeyin sonunu bilmesine imkân olmaması” gibi mânâlara gelir. İlk kez Yahudiler tarafından ortaya atılıp tekrarlanan bedâ fikri için bkz. Koçkuzu, 1985: 92-93, 99 vd.; Şimşek, 1991: 83-87, 125-143.

kâfir olduklarını, bu nedenle onların kadınlarıyla evlenilmemesi ve cenaze törenlerine de iştirak edilmemesi gerektiğini söyler (Birgivî, 2011: 97).

Öte yandan Birgivî'ye göre Mürcie mensuplarından bir kısmı “Biz müminlerle kâfirlerin hal ve durumunu Allah Teâlâ'ya havale (ircâ) ederiz, Allah mümin ve kâfirlerden dilediği kimseyi affeder, dilediğini de cezalandırır. Dünya ile âhiretin her ikisi de Allah'ındır. Dünyada Allah'ın nasıl müminlerden dilediğine azap ettiğini, kâfirlerden de dilediğine ihsan da bulunduğunu görüyorsak, âhirette de böyle olacaktır. Böyle olması Allah'ın tam bir adaletidir.” şeklinde bir görüş benimseyerek dünya hükümleriyle âhret hükümlerini bir tuttukları için küfür bataklığına düşmüşlerdir. Yine ona göre Mürcie'nin bir diğer kısmı da “Bizim iyiliklerimiz makbul, kötülüklerimiz mağfurdur. Namaz, oruç, zekât gibi ameller ise farz değildir. Bu farz ve vacip denilen şeyler iyi şeylerdir. Yapılırsa güzel, terk edilirse bir şey lâzım gelmez.” şeklinde bir görüş benimsedikleri için diğerleri gibi küfre girmişlerdir (Birgivî, 2011: 97-98).

Birgivî, itikadî konularda küfür kabul ettiği yukarıda zikredilenlerin dışında halkın, manasını derinden düşünmeden ve küfre düşmek gibi bir endişe taşımadan söylediği bir takım söz ve davranışlarını da bid'at ve küfür kategorisinde değerlendirmiştir. Özellikle halkın örf ve adetlerden gelen çeşitli alışkanlıkları ve davranışlarını, her kültürün kendi bünyesinin ürünü olan bazı tutum ve hareketleri bid'at ve küfür olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda Birgivî, vakfedilen mallar veya ücret karşılığında Kur'an okumak, nafîle namaz kılmak veya tesbih çekmek ve salavat getirmek ya da ölenin ruhu için Kur'an okuyana ücret vermek; ölülerin arkasından yemek ve ziyafet vermek; kabir üzerine bina yapmak, kabrin yanına çadır kurup beklemek, kabirlerde/mezarlarda mum ve kandil yakmak, kurban kesmek; Kur'an'ı şarkı söyler gibi (lahn ve tegannî) okumak, şeyhinin nassa aykırı olan sözüyle, ilhamla ve rüyayla amel etmek, camilerde ve ziyafetlerde bağırıp çağırarak şiir, zikir ve kasideler okuyup, tegannî etmek, bayram ve düğünler haricinde halkı eğlendirmek için şarkı ve türkü söylemek; yolculukta namazı seferi olarak kılmamak, regâib, beraat, kadir ve tesbih namazlarının cemaatle kılmak, çıplak ayağa mesh etmek, mestlere üzerine mesh etmeyi caiz görmemek, hokkabaz, hayalbaz ve canbaz oyunları esnasında Fâtiha okumak veya salavat getirmek, Hacerü'l-Esved dışındaki taşlara ta'zîmde bulunmak, tavla, satranç ve benzeri oyunlar oynamak, belâdan korunmak maksadıyla kişinin boncuk veya benzeri şeyleri efsûnlatıp boynuna asması, bir şeyin hareketlerini hayra veya şerre alâmet saymak, fal tutmak, tavşanın yol üzerinden geçmesini, baykuşun ötmesini şerre yormak; kuş ürkütüp sağa veya sola uçuşuna göre mana çıkarmak gibi davranışları bid'at ve küfür olarak nitelendirmiştir (Birgivî, 2011: 99, 376, 563. Ayrıca bkz. Toprak, 1994: 70-71; Martı, 2012: 48; Yüksel, 2011: 70; Unan, 1990: 37; Özsoy, 2013: 111.).

Birgivî'nin yukarıda açıklamaya çalıştığımız görüş ve eleştirilerine bakıldığında İslam toplumunda görülen bid'atları, Kur'an ve sünnete uygun olup olmadığını dikkate alarak eleştirdiği ve bu konuda oldukça sert bir tutum sergilediği anlaşılmaktadır. Ayrıca hakkında müteşâbih ifadeler bulunan ya da kesin âyet ve mütevâtir hadis bulunmayan, bu nedenle şüpheli olan ve anlaşılmasında zorluk bulunan konularda Birgivî'nin katı ve aşırı bir yol izlemesi, onun inanç ve bid'atlarla ilgili konularda çok hassas davrandığını, yersiz tekfirde bulunduğu ve bu konuda aşırıya kaçtığını göstermektedir. Nitekim onun Sünnî akideye aykırı olan görüşlerin çoğunu küfür olarak nitelendirmiş olması, bu görüşleri benimseyen Hâriciyye, Mürcie, Kaderiyye, Mu'tezile, Cebriyye, Râfiziyye ve Neccâriyye gibi Ehl-i Bid'at mezheplerini de tekfir etmesi bu görüşü destekler niteliktedir (Birgivî, 2011: 51-52, 94-99). Meselenin daha iyi anlaşılması için burada konuyla ilgili birkaç örnek vermek istiyoruz:

Birgivî'ye göre Mu'tezile “Allah zatıyla âlim ve kâdirdir. Fakat ilim ve kudret sahibi değildir”, şeklinde bir görüş benimsemek suretiyle Allah'ın ilim ve kudret sıfatlarını inkâr etmiş ve küfre düşmüşlerdir. Ayrıca Birgivî, Mu'tezile'yi “Allah ne görür ne de görülür”, “her

fail kendi fiilini kendisi yaratır” şeklindeki görüşleri sebebiyle de tekfir etmiştir (Birgivi, 2011: 90-91, 94, 96-97).⁷ Halbuki İslam âlimleri, sıfâtullah, rü’yetullah, insanın fiilleri gibi hakkında delâlet-i kat’î ve subûti kat’î nasslar bulunmayan (kesin ve açık bir nassla sabit olmayan) meselelerde ihtilafa düşmüşlerdir. Bu tür şüpheli ve ihtilaflı meseleler ise tekfirse konu teşkil etmez. Çünkü âlimlerin bir meselede farklı görüşler ortaya koyması onun İslâm dinine ait kesin bir ilke yani zarûrât-ı dîniyye içinde yer alan bir esas durumunda bulunmadığı anlamına gelir (Yavuz, 2011: 40/352). Bu bakımdan bu gibi ihtilaflı olan konularda insanları tekfir etmek oldukça güç görünmektedir. Kaldı ki Mu‘tezile ile Ehl-i Sünnet’in Allah’ın sıfatları hakkındaki inançlarına bakıldığında iki mezhep arasındaki ihtilâfın lâfzî ve basit olduğu görülmektedir. Hatta bu konularda Ehl-i Sünnet’in iki önemli temsilcisi olan Mâtürîdiyye ve Eş‘ariyye âlimleri bile (tekvin ve kudret sıfatı, kulun fiillerinin oluşumu, iman-İslam, hüsun-kubuh vb. konularda) kendi aralarında fikir birliği sağlayamamışlardır (Önal, 2017: 445-453). Bazen bu tür ihtilaflar aynı mezhebe mensup kişiler arasında bile görülmektedir. Sözelimi Eş‘arî (ö. 324/936) ile Bâkılânî (ö. 403/1013) beka sıfatı konusunda ihtilaf etmişlerdir ki iki âlimin bu konudaki ihtilafları Mu‘tezile ile Ehl-i Sünnet arasındaki ihtilaftan farksızdır. Ayrıca Mu‘tezile’nin Allah’ın âlim olduğunu, fakat ilim sıfatının bulunmadığını ileri sürmeleri, sıfatları tamamen inkâr ettikleri anlamına da gelmemektedir (Kılavuz, 1996: 137 vd.). Çünkü onlar, “Allah’ın zâtı ile âlim, kâdir ve hayy” olduğunu kabul etmişler, ancak O’nun zâtı dışında ilim, kudret ve hayat gibi sıfatların O’na nisbet edilmesini kadîm varlıkların çoğaltılacağı ve bunun neticesinde Allah’ın birliğinin ve tevhid inancının ihlal edilmiş olacağı endişesinden dolayı reddetmişlerdir (Şehristânî, ts.: 1/38-39; Çelebi, 2002: 240-241). Bu nedenle Mu‘tezilî âlimler, “Allah’ın ilim sıfatı vardır” hükmü yerine “Allah zâtıyla âlimdir” hükmünü kabul etmişlerdir. Dolayısıyla sıfatlar konusundaki ihtilaflar, daha çok kelimededen kaynaklanan ve Allah’tan başka kadîm bir varlığı düşünmenin tevhide engel teşkil edeceği endişesine dayalı bir anlayış ve yorumlardır. Nitekim Mu‘tezile’nin yukarıda zikredilen görüşlerine bakıldığında Allah’ın ilmi konusunda hiçbir şüphe olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Sünnî âlimlerin çoğunluğu böyle bir inanca sahip olmanın Allah hakkında bir noksanlığı gerektirmediği için ilim sıfatını inkâr etmeyi küfür olarak değerlendirmemişler, sıfatların zât üzerine zâid olması veya olmaması meselesinin taraflardan birini tekfir etmeye müteallik usûl meselelerinden olmadığı görüşünü benimsemişlerdir (Kılavuz, 1996: 138-39).

Diğer taraftan Sünnî âlimlerin çoğunluğu Mu‘tezile’nin “Her fail kendi fiilini kendisi yaratır” şeklindeki görüşlerini de fiili yaratma için kişiye kudret verilmesi manasına hamletmişlerdir. Çünkü Mu‘tezile kulu kendi başına bir yaratıcı kılmamıştır. Bu çerçevede Mu‘tezile’nin konuya ilişkin görüşleri şu şekilde yorumlanmıştır: “Mu‘tezile “başka bir şeye muhtaç olmadan yaratan sadece Allah’tır. Kul ise Allah’ın kendisine yarattığı âletler ve sebepler vasıtasıyla yaratır” diyerek, fiillerin yaratılmasında gerçek manada Allah’a ortak ispat etmemişlerdir. Çünkü Allah’a şirk koşmak ya Mecûsîlerde olduğu gibi ulûhiyyetinde Allah’a ortak ispat etmek yahut da puta tapanlarda olduğu gibi Allah’tan başkasına tapınmanın gerçekleşmesidir. Halbuki Mu‘tezile’de Mecûsîlerin ve puta tapanların fikirlerine benzer fikre rastlamak mümkün değildir (Kılavuz, 1996: 141). Bu nedenle Ehl-i Sünnet’in çoğunluğu mezkûr görüşlerinden dolayı Mu‘tezile mensuplarını tekfir etmeyerek, ehl-i kiblede olduklarına hükmetmişlerdir. Bununla birlikte Sünnî inançtan farklı bir görüş benimsedikleri için bid‘atçı olarak nitelendirmişlerdir. Sözelimi Mâtürîdî âlimi Sâbûnî, Mu‘tezile ile Eş‘ariyye ve Mâtürîdiyye arasındaki ihtilaflara yer vermiş, bu farklılıklara rağmen Mu‘tezile’yi tekfir etmemiş, ehl-i kible olarak nitelendirmiştir (Sâbûnî, 2005: 127, 168, 173). İmam Gazzâlî de bu konuya temas etmiş, Mu‘tezile ve Müşebbihe gibi

⁷ İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam eş-Şâfiî (ö. 204/819) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de “Allah’ın ilmini inkâr edenin kâfir olacağı” görüşünü benimsemişlerdir (Kılavuz, 1996: 137).

mezheplerin tevillerinde hata ettiklerini, tevillerinin de ictihâd mesabesinde olduğu için, onları tekfir etmekten kaçınmak gerektiğini, çünkü bu mezhep mensuplarının Hz. Peygamber’i tekzip etmediklerini ifade etmiştir (Gazzâlî, 1971: 188-190; Kılavuz, 1996: 224). Taftazânî ise, Mu‘tezile’nin farklı görüş benimsemeleri nedeniyle tekfir edilemeyeceğine işaret ettikten sonra, bazı kimselerin Mu‘tezile gibi mezhepleri tekfir etmelerinin “Kible ehlinde olan hiç kimse tekfir edilemez” prensibiyle çeliştiğine işaret etmiştir (Taftazânî, 1991: 351-352). Öte yandan Ebû Hanîfe, Şâfiî, Mâtürîdî, Eş‘arî, Süfyân es-Sevrî, Dâvûd ez-Zâhirî, Ebû Hâşim el-Cübbâî ve Zemahşerî gibi âlimler de nasları usulüne uygun biçimde tevil etmenin tekfire konu teşkil etmeyeceğini, ziratevilin bir anlama faaliyeti olduğunu belirterek bu hususa dikkat çekmişlerdir. Bununla birlikte dinin ana ilkelerini ortadan kaldırmaya yönelik bâtinî tevillerin imanla bağdaşmayacağını⁸ da söylemek gerekir (Yavuz, 2011: 40/353).

Bu bakımdan yoruma dayalı ifadelere dayanarak birilerini tekfir etmek ya da sonuçları oldukça ağır olan bir hükümde bulunmak iman ve vicdan sahibi bir insan için dinî açıdan zor bir iştir. Bu sebeple tekfir meselesinde oldukça dikkatli ve ihtiyatlı olmak gerekir. Bu kadar önemli bir konu olması hasebiyle Ehl-i Sünnet kelimcileri ile fıkıhçıların çoğunluğu tekfir konusunda temkinli, mutedil ve insafî hareket etmeye, tekfirden kaçınmaya gayret etmişler, rastgele herkesi tekfir etmekten kaçınmışlardır. Bu bağlamda “büyük günah işlemiş olsalar bile ehl-i kiblede olan bir kimsenin tekfir edilemeyeceğini” (Ebû Hanîfe, 2002: Ali el-Kârî, 1981: 424; Semerkandî, ts.: 17; Beyazîzâde, 1996: 121; Gazzâlî, 1971: 188-189; Sabûnî, 2005:162) temel bir prensip kabul etmişlerdir (Kılavuz, 1996: 245). Dolayısıyla yukarıda da ifade edildiği üzere ulemanın çoğunluğu farklı mezheplere bağlı olan âlimlerin ilmî tevil usullerine uyulması halinde bazan hatalı da sayılsa yaptığı tevillerden ötürü tekfir edilmesini isabetli görmemişlerdir (Yavuz, 2011: 40/353). Bu bağlamda nakledilen bazı meselelerde kesin delil bulunmadıkça, bir takım ihtimaller ve yorum sebebiyle kişilerin tekfir olunamayacağı, çünkü birinin küfrüne hükmetmenin cezaların en büyüğüne (ölüm) hükmetmek anlamına geldiğini, böylesi bir ceza için suçun çok vahim bir suç olması gerektiğini, halbuki suçta ihtimal bulunması durumunda suçun vahim olma sınırına gelmemiş olacağını belirtmişlerdir (Kılavuz, 1996: 249).

Diğer taraftan âlimlerin çoğunluğu elfâz-ı küfrün küfür ve inkâr sonucunu doğurması için bazı şartların mevcudiyetini gerekli görmüşler, bu kapsamda kullanılan ifadenin küfrü gerektirmesi için âlimlerin üzerinde ittifak etmelerini ve zarûrât-ı dîniyyeden herhangi birini inkâr etmeye yönelik olmasını temel bir şart olarak belirlemişlerdir (Kılavuz, 1995: 11/27). Çünkü küfür kelimelerinin hangi sözlerden ibaret olduğu hususu tartışmalı ve subjektif unsurlar içermekte ve kişinin mezhebî görüş ve anlayışına göre farklı değerlendirilmektedir. Bu açıdan bu konuda yapılması gereken Kur’an’da ve sahih sünnette belirlenen küfür lafızlarını esas almaktır ki; bunlar da dinden sayıldığı kesinlikle bilinen inanç ve davranışları iptal eden sözlerden ibarettir (Yavuz, 2011: 40/354). Burada anlatın tüm bu hususları göz önünde bulundurmamak suretiyle tekfirin vahim neticeler doğuran güç bir iş olduğunun şuuruna eren âlimler, yersiz yapılacak tekfirin faydadan çok zarar getireceği, insanları İslâm’a kazandırmaktan çok, onları İslâm’dan soğutup, uzaklaştıracağı görüşünü benimsemişlerdir (Kılavuz, 1996: 252).

⁸ Bâtinîler, nassların zahirî anlamlarını değil, bâtinî manalarını esas almışlar, getirdikleri bâtinî yorumlarla, nassları reddetmişler, haramları/günahları helal saymışlar, dinî hükümlerle alay etmişlerdir. Bu tutumları nedeniyle İslâm âlimleri tarafından tekfir edilmişlerdir. Çünkü yapılması kesinlikle haram olan fiilleri helâl kabul etmenin veya yapılması helâl olan bir fiili haram saymanın tekfir konusu teşkil ettiğine dair âlimler ittifak etmişlerdir (Yavuz, 2011: 40/354; Karaağaç, 2013: 169).

Birgivi, yukarıda da anlatıldığı üzere Mu‘tezile’yi çeşitli görüşlerinden dolayı tekfir etmesinin dışında şu cümleleri ifade edenlerin de kâfir olduklarını söyler: “Allah bana cenneti verse, sensiz istemem, filanla cennete girmeye emrolunsam girmem yahut Allah bana cenneti verse istemem, yalnız senin yüzünü görmek isterim.”

Birgivi’ye göre, bu gibi ifadeleri söylemek Allah’ın emrini kabul etmemek anlamına gelir. O’nun emrini kabul etmemek ise küfrü gerektirir (Birgivi, 1964: 47). Halbuki bu tür sözleri sarf eden birinin hakikatte Allah’ın emrine karşı gelmek gibi bir düşünceden değil, içinde bulunduğu ortam ve rûhî durumlarla ilgili basit tepkiler şeklinde değerlendirmek daha uygun görünmektedir (Unan, 1990: 37). Dolayısıyla bu tür konularla ilgili olarak zorlama tevellere ve ilzâmî yollara başvurarak elfâz-ı küfür olarak belirlenen ifadeleri söyleyen kişilerin niyetleri dikkate alınmadan şekilci bir yaklaşımla ve mezhep taassubunun tesiriyle onları tekfir etmenin önemli hukukî ve dinî neticeler doğuracağını⁹ gözden uzak tutmamak gerekir. Zira imanda asıl olan kalbin tasdikidir. Kalben inandığı halde, boş bulunarak küfre girdiği belirtilen bir sözü söyleyenin niyetinin bu olup olmadığına bakmaksızın kâfir olduğunu söylemek güçtür (Kılavuz, 1995: 11/27; Kılavuz, 1996: 196).

Yukarıda anlatılanların dışında Birgivi, “Allah’ın ayağı vardır”, “Allah, göklerde âlimdir”, “Allah gökte benim şahidimdir”, “Allah, altta veya üsttedir”, “Allah hikmetsiz bir fiil işlemez”, “Her fail kendi fiilini kendisi yaratır” veya “Kulun kendine ait hiçbir fiili yoktur” şeklinde görüş benimseyenleri tekfir etmiştir (Birgivi, 1964: 51; a. mlf., 2011: 91-92, 94, 96-97) unlara ek olarak iman edilecek hususlar bakımından imanın artıp eksileceğini, tevilini yapamadan imanda istisnayı mümkün görenleri, kıyamet günü şefaathçilerin şefaatinin inkâr edenleri de küfürle itham etmiştir (Birgivi, 1964: 47). Birgivi, Mücessime ve Müşebbihe’yi nasslarda Allah’a izafe edilen el (yed), yüz (vech), ayak gibi sıfatların insanların sıfatlarına benzediğini iddia ederek, Allah’ı yaratıklarına benzettiklerini, O’nun cisim olduğunu söylemelerini ya da O’na alt-üst gibi yön tayin etmelerini gerekçe göstererek tekfir etmiştir (Birgivi, 1964: 51; a. mlf., 2011: 91-92, 94, 96-97). Halbuki Âmidî (ö. 631/1233) ve Cürcânî (ö. 816/1413) gibi âlimler teccime yönelen şahsın Allah’tan başkasına tapmadığına dikkat çekerek, Mücessime ve Müşebbihe’nin Allah’tan başkasına tapmadığını bu sebeple tekfir edilmelerinin gereksiz olduğunu söylemişlerdir. İmam Gazzâlî (ö. 555/1111) de onların tekfir edilemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Müşebbihe ve Mücessime bu kanatlarına bazı naklî delillerden hareketle varmışlardır. Örneğin Hz. Peygamber, cahil bir cariyeye “Allah nerededir?” diye bir soru yönelmiş, cariyeye de bu soruya “Allah göktedir” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, cariyenin

⁹Küfür ile iman arasındaki sınırı tespit etmek veya Müslüman olduğu bilinen birini kâfir saymak (tekfir etmek), çok güç ve sonuçları oldukça ağır olan bir meseledir. Tekfir eyleminin vahametini ve zorluluğunu anlamak için ortaya çıkaracağı dinî ve hukukî sonuçları düşünmek yeterlidir. Çünkü İslâm Hukukuna göre kâfir olduğuna hükmedilen bir kişi (mürted) artık dünya hayatında, İslâm toplumunun Müslümana tanıdığı haklardan, bunun da ötesinde bir gayr-ı müslim gibi yaşayabilme hakkından bile mahrum olacaktır. Nitekim İslam hukukuna göre Müslüman bir kimsenin kâfir olduğuna hükmedilirse, bu kişi için şu sonuçlar ortaya çıkar: (1) Küfre düştüğüne dair deliller ortaya konup, kendisine tövbe etmesi teklif edilir. Bu teklifi reddederse mahkeme kararıyla ona mürtetlik haddini tatbik etmek vacip olur. Yani tövbe edip tekrar müslüman olmazsa mahkeme kararınca idam edilir. (2) Mürted olarak ölür veya öldürülürse, cenazesi Müslüman usulüyle kaldırılmaz, yıkanmaz, namazı kılınmaz, Müslümanların kabristanına gömülmez ve malı miras olmaz, vârislerine de verilmez. (3) Şayet çeşitli sebeplerle idam edilemeyip, İslâm toplumunda yaşamaya devam ederse, bu durumda bazı haklardan mahrum olur. Sözelimi kendine selâm verilmez, selâmı alınmaz, Müslüman bir kadınla evlenemez, evli ise karısı kendisinden boş olur, karısının ve çocuklarının onun maiyetinde kalması caiz olmaz. (4) Âhirette de ebedi cehennemde bulunacağına hüküm verilir. Küfür üzere öldüğü için Allah’ın lanetine uğradığına ve cehennemde ebedî olarak kalacağına hükmedilir (Bağdâdî, 1928: 328-329; Luveyhik, 2008: 211 vd.; Kılavuz, 1996: 235, 240, 246).

mümine olduğuna hükmederek, Allah'a cihet isnadının küfür olmadığını ortaya koymuştur (Müslim, "Mesâcid", 33; Ebû Dâvûd, "Salât", 166; en-Nesâî, "Sehv", 20). Diğer taraftan selef âlimleri de müteşâbih nassların tevil edilmesine karşı oldukları için âyetleri zahiri anlamlarıyla anlayarak "Allah'ın üst (fevk) cihetinde bulunduğu" savunmuşlardır (Kılavuz, 1996: 163, 225). Bu durum, Müşebbihe ve Mücessime'yi bazı görüşlerinden dolayı tekfir etmenin yersiz olduğunu destekler mahiyette olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Birgivi'nin birtakım görüşleri küfür olarak değerlendirdiği meseleler de İslam âlimleri arasında ihtilafli ve şüpheli konulardır. Çünkü konuya ilişkin âyet ve hadisler müteşâbih ifadelerdir. Müteşâbih meselelerde ise temelde İslam'ın inanç esaslarının inkârını gündeme getirmiyorsa yapılan farklı yorum ve teviller sebebiyle, farklı görüş benimseyenleri tekfir etmek sağlıklı bir yol olarak görünmemektedir (Karadeniz, 1994: 121, 123).

Bunun dışında Birgivi ilk iki halifenin hilafetini inkâr etmeyi, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Ayşe, Talha ve Zübeyr gibi sahabeleri küçük görmeyi, onlarla alay etmeyi, onlara buğzetmeyi insanı küfre sokan tutum ve davranışlar olarak değerlendirmiş, bu tutum içerisinde olanları da tekfir etmiştir (Birgivi, 2011: 94-95, 106). Halbuki âlimlerin çoğunluğu sahabeye yönelik sergilenen bu tutum ve davranışları küfür sebebi olarak kabul etmemişlerdir. Bunun yerine bu nevi davranışları, İslam birliği bakımından sakıncalı ve zararlı bulup, büyük günah, ağır bir vebal, bid'at, fiske ve sapıklık olarak değerlendirmişlerdir. Diğer taraftan sahabeye lanet okuyan, hakaret eden veya ilk iki halifenin hilafetini inkâr eden İmamiyye ve İsnâşeriyye'yi kâfir değil sapık, fâsık ve bid'atçı olarak nitelendirmişlerdir (Taftazânî, 1991: 352 (15. dipnot); Kılavuz, 1996: 169). Bilhassa "Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in imametini inkâr edenin kâfir olacağı" şeklinde verilen fetva oldukça ağır bir fetva olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü bu konuda ne Kur'an âyeti, ne de mütevâtir hadis vardır. İkisinin imameti icmâ ile sabittir. Zarûrât-i dîniyyeden olmayan konularda ve tevatûren sabit bir meselede vaki olmayan icmâ inkâr etmek küfrü gerektirmez (Kılavuz, 1996: 173-174). Nitekim Gazzâlî de icmayı inkâr edenin kâfir olduğu hususunda açıklık olmadığını, özellikle mücerred icmanın delil olması hususunda Müslümanların ihtilafa düşüklerini, bu tür ihtilafli konularda ise tekfirin söz konusu olamayacağını söyler. Buradan hareketle, hilafet meselesinin fûrua ait bir mesele olduğunu, ilk iki halifenin hilafetini inkâr etmek gibi fûrua ait bu tür hususları inkâr etmenin ise küfrü değil sapıklığı, fiske ve bid'atı gerektirdiğini söyler. Bu tespitten hareketle Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilafetini kabul etmeyen bir kimsenin kâfir değil, sapık, fâsık ve bid'atçı olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtir (Gazzâlî, 1993: 91-92).

Dolayısıyla Birgivi'nin küfür olarak nitelendirdiği inanç ve davranışlara yönelik aşırıya varan bu görüşlerinin ve sert tutumunun Ehl-i Sünnet'in tekfir meselesinde temel prensip kabul ettiği "Ehl-i kible tekfir edilemez" esası ile telif edilmesi oldukça güç görünmektedir. Çünkü genelde Ehl-i Sünnet özelde Hanefî-Mâtürîdî âlimlerinin çoğunluğu bu prensip gereğince küfrü açık olan kişi ve mezhepleri tekfir etmişler, küfrü açık olmayanları ise küfre nisbet etmemişlerdir. Müslüman birini tekfir etme hukukî ve dini açıdan ağır sonuçlar doğuracağı için bu meselede ihtiyatlı, dikkatli ve müsamahakâr davranmaya çalışmışlardır. Nitekim Birgivi'nin tekfir ettiği Hâriciyye, Mürcie, Kaderiyye, Mu'tezile ve Cebriyye gibi mezhepler kaynakların çoğunda Ehl-i Küfür değil Ehl-i Bid'at olarak nitelendirilmiştir (Semerkandî, ts.: 6; Gazzâlî, 1971: 188; Pezdevî, 1994: 341, 348 vd.). Örneğin Gazzâlî *İtikadda Orta Yol* eserinde bu konuya temas etmiş, burada "tekfiri vacip olan fırkalar" şeklinde bir fasıl açarak (Gazzâlî, 1971: 186), Yahudilerin, Hıristiyanların, Mecûsîlerin, Brahmanların, Dehrîlerin ve bazı filozofların benimsedikleri inançları sebebiyle tekfir edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra Hâriciyye, Mu'tezile, Müşebbihe, Mücessime, Cebriyye ve Mürcie gibi mezheplerin Ehl-i Bid'at olduğuna işaret ederek, bunların tekfir edilemeyeceğine dikkat çekmiştir. Gazzâlî, bu görüşünü şu şekilde

açıklamıştır: “...Mu‘tezile, Müşebbihe ve diğer bütün fırkalar inançla ilgili konuları tasdik ederler. Bir fayda olsun veya olmasın asla yalanı tecviz etmezler. Yalanın faydasını incelemekle de meşgul olmayıp, ancak tevil ile meşgul olurlar. Fakat tevillerinde hataya düşmüşlerdir. Bunların görüşleri içtihat durumundadır. Bunlarla ilgili yapılması gereken şey, elden geldiği kadar bu kimseleri tekfir etmekten kaçınmaktadır. Zira kibleye dönerek namaz kılanların (Ehl-i kiblenin) ve “Allah’tan başka tanrı yoktur. Hz. Muhammed O’nun elçisidir” sözünü açıkça söyleyenlerin canlarının ve mallarının mubah kılınması hatadır... Çünkü Hz. Peygamber “Allah’tan başka tanrı yoktur, deyinmeye kadar insanlarla savaşmak için emrolundum; bunu söyledikleri an, benim için onların canları ve malları dokunulmaz olur. Ancak bunu hakkiyle söylemek şarttır” (Nesâî, “Tahrimüddem”, 1; Müslim, “İman”, 8; Tirmizi, “İman”,1.) buyurmuştur (Gazzâlî, 1971: 188-190).

İmam Pezdevî ve Ebü'l-Berekât en-Nesefî gibi Mâtürîdî âlimleri de söz konusu mezhepleri Ehl-i Kibleden kabul edip tekfir etmemiş, fakat Sünnî inançtan farklı görüş benimsedikleri için “Ehl-i Bid‘at” olarak nitelendirmiştir (Pezdevî, 1994: 339-340, 347 vd.; Önal, 2017: 184). Dolayısıyla Ehl-i Sünnet’in büyük bir çoğunluğu, zarûrât-ı dîniyyeyi kabul etmekle birlikte bunlardan herhangi birini ortadan kaldırma sonucunu doğurmayan farklı yorumları benimseyenleri tekfir etmemişlerdir. Onları sadece İslâm’ın dosdoğru yolundan sapmış gruplar anlamında “Fırak-ı Dâlle” veya “Ehl-i Bid‘at” şeklinde nitelendirmiş, ehl-i kibleden olan müslümanların küfre nisbet edilmesini uygun görmemişlerdir (Yavuz, “1994: 10/ 503). Dolayısıyla Ehl-i Sünnet âlimleri, genel olarak Ehl-i Bid‘at kabul ettikleri fırkaları Hz. Muhammed’in getirdiği ve dinin temel inanç esaslarını oluşturan ilkeleri benimsedikleri için tekfir etmemişler, bunun yerine Ehl-i Bid‘at olarak nitelendirmeyi uygun görmüşlerdir. Sünnî âlimlerin onları bid‘ata nisbet etmelerinin nedeni benimsedikleri temel inanç esaslarının anlaşılması ve yorumlanmasında hata etmeleridir. Çünkü hata kasıtlı olarak yapılmaz. Dolayısıyla hatada kastın olmaması sünnî âlimler tarafından onların tevil ve ictihad hatası olarak yorumlanmıştır (Karaağaç, 2013: 169).

2. TEKFİRİ (KÜFRÜ) GEREKTİREN SÖZLER (ELFÂZ-I KÜFÜR)

Dini literatürde “imandan çıkıp küfre girmeye sebep olan sözler” anlamına gelen Elfâz-ı küfür terimi, genel olarak Hz. Peygamber’in Allah’tan getirdiği kesin olarak bilinen vahiyleri ve bunlardan zorunlu olarak çıkan dinî hükümleri (zarûrât-ı dîniyye) inkâr etme özelliği taşıyan bütün sözleri kapsamına alır. İslâm âlimleri, Allah ve Resulü’nün ancak kâfirlerce söylenebileceğini bildirdikleri veya Allah ve Resulü’ne imanla bağdaştırılmasını imkânsız gördükleri bütün sözleri elfâz-ı küfrün belirlenmesinde temel ilke kabul etmişlerdir (Kılavuz, 1995: 11/26). Birgivî de aynı yaklaşımı devam ettirmiş, bu meseleyi “küfr-ü hükmî” kapsamında incelemiştir. Birgivî’nin küfr-ü hükmî’yi, Allah ve Hz. Peygamber’in tezkîp (yalanlama) alameti olarak vasıflandırdıkları söz ve davranışlar olarak tanımladığını ve ayrıca zarûrât-ı dîniyyeden olan esaslardan birini küçümsemeyi bu küfür kapsamında değerlendirdiğini (Birgivî, 2011: 169) daha önce belirtmiştik. Birgivî, bu küfür kapsamında kişinin İslâm dairesinden çıkmasına sebep olan söz ve davranışları telif ettiği çeşitli eserlerinde ayrıntılı olarak açıklamaya gayret etmiştir. Sözgelimi *et-Tarikatü'l-Muhammediye*, *Vasiyetnâme* ve *er-Risâletü'l-İ'tikâdiyye* gibi eserlerinde prensip olarak söylenmesi mahzurlu ve yasak olan sözlerin neler olduğu hususuna yer vermiş, bunların altmış tane olduğuna ve dilin âfetleri kapsamında sayıldığına dikkat çekmiştir.¹⁰ Burada kişiyi iman dairesinden çıkararak küfür sözleri (elfâz-ı küfür) üzerinde ayrıntılı olarak durmuştur. Bunun yanı sıra yalan ve çeşitleri, gıybet etme, lanet okuma, ölüye dövünerek ağıt yakma, başkasının sırrını ortaya dökme, Allah’ın zatı hakkında sorular sorma, ezan ve ikamet anında

¹⁰ Birgivî, 2011: 169, 351, 376; a. mlf., 1996: 46-53; a. mlf., ts.b: vr. 88b-96b.

konuşma, yöneticilik ve hâkimlik görevine talip olma, Kur'an'ı kendince tefsir etme gibi değişik konulara da değinmiştir. Tüm bu hususları dile ait çeşitli kabahatler kapsamında değerlendirip, detaylı olarak izah etmeye çalışmıştır.¹¹

Birgivî, konuyla ilgili olarak *Tâtâr-hâniyye*'den¹² tasvip ederek birçok nakilde de bulunmuş, küfrü gerektiren söz, tutum ve davranışlardan bahsetmiş, bu kapsamda bazı fırkaların benimsedikleri görüşleri nedeniyle küfre düştüklerini söylemiştir (Birgivî, 2011: 94-99).

Birgivî'nin eserlerinin değişik yerlerine misal verdiği küfrü gerektiren söz ve inançlardan bir kısmını burada maddeler halinde zikretmek istiyoruz. Onun iman ve küfür sınırını belirlemeye yönelik verdiği bu bilgilerden hareketle küfrü gerektiren söz ve ifadeleri (elfâz-ı küfür) genel olarak beş grupta toplamak mümkündür.¹³

2.1. Ulûhiyyet İle İlgili Küfrü Gerektiren Söz ve İnançlar

İslam âlimleri genel olarak Allah'ın zâtı, sıfatları ve fiilleri konusunda ulûhiyyet /ilahlık makamıyla bağdaşmayan, tevhid ilkesine aykırı düşen, naslarla belirlenmiş sıfatların inkârına götüren, yaratıcıyı yaratıklara benzeten, ulûhiyyete ait herhangi bir hususu alaya alan veya ilâhî buyruklardan birini reddeden sözler "ulûhiyyet" başlığı altında ele alıp değerlendirmişlerdir (Kılavuz, 1995: 11/26).

Birgivî'nin de bu kapsamda elfâz-ı küfür olarak değerlendirdiği söz ve ifadeleri maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz.

Allah'ın sıfatlarının hâdis olduğunu söylemek; "Allah, zâtıyla âlim ve kâdirdir, fakat ilim ve kudret sahibi değildir" demek; "Allah ne görür ne de görülür" demek (rü'yetullahı inkâr etmek); Allah'ın şerri yaratmadığını iddia etmek; Allah'ın ayak gibi cismanî organlara sahip olduğunu söylemek; "Allah göklerde âlimdir" deyip bununla bir mekân kastederek Allah'a mekân nispet etmek; "Allah üsttedir veya alttadır" diyerek O'na yön tayin etmek; "Allah'ın hikmetsiz bir fiil işlemesi mümkündür" demek (Birgivî, 2011: 90-93, 96); Tanrıdan hali (boş) yer yok" demek (Birgivî, 1964: 52); "Allah gökte benim şahidimdir" demek,¹⁴; Kur'an'ın cisim olduğunu söylemek; "Her fâil kendi fiilini kendisi yaratır" demek; "Kulun kendine ait hiçbir fiili yoktur" söylemek; "İnsan, daima diridir ve kudreti de her şeyi yapmaya yeter" demek; "Allah her şeyi oluş anında bilir, her şey oluş anında mevcut olur, olmayan şey (ma'dûm) bilinmez" diyerek Allah'ın ilminin ma'dûma taalluk etmeyeceğini iddia etmek; Allah hakkında yeni görüş ve buluşun (bedânın) mümkün olduğunu söylemek (Birgivî, 2011: 94, 96-97); "Ey Tanrı, Rahmetini benden esirgeme" demek; "Allah'ın hükmü böyledir" diyen

¹¹ et-Tarîkatü'l-Muhammediyye eserinin muhtevası hakkında yapılmış müstakil çalışma için bkz. Martı, 2012: 41 vs.

¹² Eserin ojinal ismi *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'dir. Hindistanlı Hanefî fakihlerinden Âlim b. Alâ (ö. 786/ 1384) tarafından Hanefî fikhının klasik fûrû kitaplarında takip edilen sisteme göre ve Merginânî'nin el-Hidaye adlı eseri örnek alınarak telif edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Koca, 1995: 712/446-447.

¹³ Biz burada meseleyi fazla detaya inmeden beş grupta ele alıp incelemeye çalıştık. Ancak Birgivî, er-Risâletü'l-İtikâdiyye eserinde bu meseleyi ayrıntılı olarak ele almış, bu çerçevede "Küfrü Gerektiren Sözlerin (Elfâz-ı Küfür) Beyanı" şeklinde müstakil başlık açmış, konuyu on kısma ayırarak incelemeye çalışmıştır. Birgivî'nin ele aldığı bu kısımlar şunlar: (1) Elfâz-ı küfrün hükmü, (2) Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkındaki küfür sözleri, (3) Allah'ın kelâmı hakkındaki küfür sözleri, (4), Peygamberler hakkındaki küfür sözleri, (5) İman ve küfür hakkındaki küfür sözleri, (6) Şeriat ve ahkam hakkında küfür sözleri, (7) Âhret ahvali hakkındaki küfür sözleri, (8), Sultanlar (Devlet başkanları) hakkında küfür sözleri, (9), Fısk ve zülüm işleyenler hakkındaki küfür sözleri, (10) Bela ve musibetler karşısında söylenen küfür sözleri (Bkz. Birgivî, ts.b: 88b-96b).

¹⁴ Birgivî'ye göre bu ifade Allah'a mekân tahsis etmek anlamına geleceği için küfürdür. Çünkü Allah mekândan münezzehtir (Birgivî, 1964: 51).

birisine “Ben Allah’ın hükmünü ne bileyim” demek;¹⁵ Oğlu ölen bir kimseye “Tanrı’ya senin oğlun lazım oldu” demek; Bir suçu işlediği halde, “Allah bilir ki, o işi işlemedim” demek (Birgivi, 1964: 50); “Rızık Allah’tandır. Lakin kuldandan hareket gerektir” demek; Allah’ı, kitapları, melekleri, peygamberleri, ahreti ve ahvallerini, şeriat ve şeriat ilimleri gibi tazimi vacip olan şeyleri küçümseme ve hafife almak (Birgivi, 2011: 169) (istihfaf).¹⁶

2.2. Nübüvvet İle İlgili Küfrü Gerektiren Söz ve İnançlar

İslam âlimleri, bütün peygamberleri reddeden, onlarla alay edip getirdikleri vahyi yalanlayan ifadeler, peygamberleri kötüleyen, küçümseyen ve onlara dil uzatan lafızlarla herhangi bir insanı veya ona ait görüşleri peygamberden üstün göstermeyi dile getiren söz ve ifadeleri bu başlık altında değerlendirmişlerdir (Kılavuz, 1995: 11/26). Tespit edebildiğimiz kadarıyla Birgivi’nin eserlerinde bu kapsamda elfâz-ı küfür olarak kabul ettiği söz ve ifadeleri şu şekilde özetleyebiliriz:

“Hz. Âdem buğdayı yemeseydi, biz şakî (bedbaht) olmazdık” demek; “Hz. Âdem bez dokurdu” diyen birine “Öyleyse biz bezci’nin çocuklarıymışız” demek;¹⁷ Cebrâil’in, vahyi, yanlışlık yaparak Ali’ye değil de Hz. Muhammed’e götürdüğünü iddia etmek; Acemden bir peygamberin çıkıp, Hz. Muhammed’in dinini değiştireceğini söylemek (Birgivi, 2011: 94); “Bütün peygamberlere inandım. Fakat Hz. Âdem’in peygamber olup olmadığını bilmiyorum” demek; “Hz. Muhammed’in peygamberlerin sonuncusu olduğunu bilmiyorum” demek; Şüpheye düşerek “Eğer peygamberlerin dediği gerçek ve doğru ise, biz kurtulduk” demek; Hz. Peygamber’in başı tıraş etmek, tırnak kesmek ve misvak kullanmak gibi sübutu mütevâtir veya meşhur yolla sabit olan sünnetlerin sünnet oluşunu inkâr ederek, “bu söylenenleri yapmıyorum” demek (Birgivi, 1964: 46); “Hz. Peygamber her yemekten sonra parmağını yalardı” diyen bir kimseye “bu yaptığı edepsizliktir” demek (Birgivi, 1964: 51).

2.3. Âhîret İle İlgili Küfrü Gerektiren Söz ve İnançlar

Birgivi’nin âhîret ile ilgili elfâz-ı küfür kapsamında değerlendirdiği söz ve ifadeler arasında şunları saymak mümkündür:

Kıyâmet, cennet, cehennem, mîzan, hisab, sırat ve amel defterinden birini kabul etmemek; Ölülerin tekrar dünyaya döneceğini ve ruhların tenasühünü iddia etmek; Kıyamet günü şefaathçilerin şefaatinin inkâr etmek; Cennette Allah’ın görüleceğini (rü’yetullah) kabul etmemek; “Biz müminlerle kâfirlerin hal ve durumunu Allah Teâlâ’ya havale (ircâ) ederiz. Allah mümin ve kâfirlerden dilediği kimseyi affeder, dilediğini de cezalandırır. Dünya ile âhîretin her ikisi de Allah’ındır. Dünya da nasıl müminlerden dilediğine azap ettiğini, kâfirlerden de dilediğine ihsan da bulunduğunu görüyorsak, âhîrette de böyle olacaktır. Böyle olması ise Allah’ın tam bir adaletidir.” Demek (Birgivi, 2011: 92-94, 97-98); “Allah bana

¹⁵ Birgivi, verilen bu cevabı Allah’ın hükmünü küçümseme anlamına geldiği gerekçesiyle küfür olarak değerlendirmiştir (Birgivi, 1964: 46).

¹⁶ İslâm âlimleri, Hz. Peygamber’in Allah’tan getirdiği vahiyleri ve bunlardan zorunlu olarak çıkan dinî hükümleri (zarûrât-ı dîniyye) küçümseme niteliği taşıyan söz veya davranışları “istihfaf” olarak değerlendirmişlerdir. Nitekim Teftâzânî Resûl-i Ekrem’in Allah’tan getirdiği dini hafife almanın tasdiki ortadan kaldıracağını belirtmiştir. Ayrıca Osmanlı âlimlerinden Bedrürreşîd Muhammed, insanların küfre düşmesine sebep teşkil eden sözlerin (elfâz-ı küfür) dinin esaslarından birini alaya almak (istihza) veya inanılması gereken esasları küçümsemek (istihfaf) yahut haramlığı kesinleşen şeylerin helâl olduğunu söylemek (istihlâl) şeklindeki üç husustan birine gireceğini bildirmiştir (Sinanoğlu, 2001: 23/336).

¹⁷ Birgivi, bu ifadeyi de Allah’a şirk koşma olarak değerlendirir. Çünkü ona göre hareketi yaratan da Allah’tır (Birgivi, 1964: 51-52).

Cenneti verse, sensiz istemem, filanla Cennete girmeye emrolunsam girmem yahut Allah bana senden ötürü Cenneti verse girmem veyahut Allah bana Cenneti verse istemem, yalnız senin yüzünü görmek isterim” demek (Birgivi, 1964: 47).

2.4. Sahabe İle İlgili Küfrü Gerektiren Söz ve İnançlar

Birgivi’ye göre sahabe ile ilgili elfâz-ı küfür kapsamında değerlendirilen söz ve ifadeler arasında şunlar sayılabilir: “Ali, Osman, Ayşe, Talha ve Zübeyr küfre girmişlerdir” demek (Birgivi, 2011: 94-95); “Ebû Bekir, Hz. Peygamber’in ashabı olamadı” demek; “Ebû Bekir ve Ömer’in hilafeti geçerli değildir “demek (Birgivi, 2011: 106).

2.5. Diğer Konular İle İlgili Küfrü Gerektiren Söz ve İnançlar

İmam Birgivi, oruç, namaz, hac gibi ibadetlerin farz oluşlarını inkâr eden veya bu tür ibadetleri hafife alıp alaya alan beyanlar; haramı helal veya helali haram sayan, Kur’an ifadelerini küçümseyip alaya alan sözleri de elfâz-ı küfür kapsamında değerlendirmiştir. Ayrıca iman ve mahiyeti, Ehl-i Kitap ile ilgili meseleler, dinî ilimleri öğrenmenin önemi, adalet, zulüm ve hükümdar ilişkisi gibi farklı birçok konuda insanı küfre sokan söz ve ifadelere de yer vermiştir. Bunları da maddeler halinde şu şekilde özetlemek mümkündür:

“İman edilecek hususlar bakımından iman artar veya eksilir” demek (Birgivi, 1964: 47); Başkasının küfrüne beğenmek suretiyle razı olmak; Kalbi imanla dolu olduğu halde herhangi bir zorlama olmadan kendi irade ve ihtiyariyle küfrü gerektiren bir söz söylemek (Birgivi, 2011: 169); Tevilini yapamadan “Ben müminim inşallah” demek; Şu anki durum itibariyle “Kible ikidir, biri Kâbe, biri Kudüs’tür” demek; “Fesat çıkarmak ilim ve irfan öğrenmekten ve yaymaktan daha iyidir” demek; Kâfirlerin işlerinin güzel olduğuna inanmak. Örneğin “Yemek yerken konuşmamaları, Mecûsîlerin iyi hallerindedir” veya “adet halindeki eşleriyle yatmamaları onların güzel geleneklerindedir” demek (Birgivi, 1964: 48); “Namaz, oruç ve zekât gibi ibadetler farz değildir, bunlar yapılırsa güzel, yapılmazsa bir şey lâzım gelmez” demek (Birgivi, 1964: 46; “Namaz kıl!” diyen bir kişiye namazın farz oluşunu inkâr yoluyla “kılmam” demek; Araziden alınan haracın padişahın mülkü olduğuna inanmak (Birgivi, 1964: 46- 47); Beline siyah bir ip takan bir kadının kendisine “bu ip nedir?” diye sorulduğunda “bu zünnardır”¹⁸ demesi (Birgivi, 1964: 48); Domuz eti, yağı, murdar hayvanın eti, şarap vb. yenilmesi ve içilmesinin haram olduğunu bilmesine rağmen bunları yerken ve içerken “Bismillah” demek (Birgivi, 1964: 49); “Çalınanları ve yitik olanları bilirim” demek veya “bana bunları cinler haber veriyor, onların sayesinde öğreniyorum” demek ya da bunları söyleyen birinin söylediklerine inanmak;¹⁹ Dini meseleleri hafife almak ve küçümsemek amacıyla sözler söylemek. Örneğin bir kimse “namaz kılmamak hoş iştir” dese, kâfir olur. Yine bir kimseye “Namaz kıl” deseler. O da “namaz kılmak bana zor iştir” dese kâfir olur (Birgivi, 1964: 50); Elfâz-ı küfür olan söz ve ifadeleri şaka veya eğlenmek amacıyla sarf etmek; Küçük bir günah işleyen birinin, kendisine “tövbe et!” diyen bir kimseye “ne işledim ki, tövbe edeyim” demesi; Tartışan iki kişiden birinin, kendisine “gel ilme (şer’î ilim) gidelim” diyen birine “ben ilmi ne bileyim/ben ilim, milim tanımam” şeklinde cevap vermesi;²⁰ “Nasranî olmak, Yahudi olmaktan hayırlıdır” demek; Kâfir olmanın hıyanet etmekten daha iyi olduğunu söylemek (Birgivi, 1964: 51); Bir kimse “ilim meclisinde benim

¹⁸ Zünnar: dârü’l-İslâm’da yaşayan Gayr-ı Müslimlerin (Hıristiyan ve Mecûsîlerin) dinî alâmetleri olarak bellerine bağladıkları kuşağa verilen bir isimdir.

¹⁹ Birgivi’ye göre bu tür iddia sahibi gaybı bildiğini iddia etmiştir. Halbuki gaybı Allah’ın ve O’nun bildirdiği kimselerin dışında ister cin ister insan olsun hiçbir kimse bilemez. Birgivi, 1964: 50.

²⁰ Birgivi’ye göre böyle diyen biri şer’î ilimleri küçümsediği için kâfir olur (Birgivi, 1964: 52).

ne işim var?” dese veya “Âlimlerin dediğini yapmaya kim kâdir olur?” dese yahut Şeriata uygun olan fetvayı hor görüp “Nedir bu?” dese, bu söyledikleri sebebiyle kâfir olur; Zâlim bir padişahın adil olduğunu söylemek; Tartışan iki kişiden biri, “meseleyi şer’î kurallara göre halledelim” dese, diğeri de “Ben şeriati ne bileyim, bana şariat lazım değil” dese kâfir olur (Birgivî, 1964: 51-52); Harama helal, helale haram demek veya haram olan şeyin helal olmasını arzu etmek; Kur’an’ın âyetlerini sohbetlerde şaka olsun diye ve hoş vakit geçirme maksadıyla kullanmak. Mesela “*Ey Yahya, kitabını al!* (Meryem 19/12) âyetinin mealini okuyarak Yahya adlı bir kimseye hitap etmek (Birgivî, 1964: 53); Şahitsiz olarak nikâhlanan kadın ve erkeğin “Tanrı ve peygamber şahidimizdir” demesi;²¹

Birgivî’nin naklettiği bu örnekleri çoğalmak mümkündür. Ancak belli bir fikir vermesi bakımından bunların yeterli olduğunu düşünüyoruz.

3. KÜFRE GİRENLERİN DİNİ KONUMU

İmam Birgivî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye* eserinde iman ve küfür sınırını belirlemek maksadıyla elfâz-ı küfür kapsamında “Söylenmesi Mahzurlu Olan Sözler” şeklinde bir fasıl açmış, burada küfre girenlerin dini konumu ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Birgivî, söz konusu mahzurlu sözlerin ilkinin “kelime-i küfür” olduğunu ifade etmiş, bu çerçevede, küfrü gerektiren sözleri sarf edenlerin dinden çıktığına işaret ederek, bu kimselerin dini konumunu belirlemeye gayret etmiştir.

Konuyla ilgili olarak kelime-i küfürden Allah’a sığınmak gerektiğine dikkat çeken Birgivî, küfrü kayıtsız şartsız helak eden şeylerin en büyüğü olarak değerlendirir (Birgivî, 2011: 161). Bu bağlamda bir kişinin, insanı küfre sokan sözlerden birini kasten ve bilerek söylemesi durumunda dinden çıkacağını ve Allah katında bütün amellerinin de geçersiz olacağını ifade eder. Ona göre durumu böyle olan bir kimse tövbe etmeye zorlanmalıdır. Küfürden tövbe etme ise kişinin dediği sözden rücu etmesi ve dönüş yapmasıdır. Yoksa sadece kelime-i şahadet getirmesi kâfi değildir. Dinden çıkmadığına dair kendisinin ısrar etmesi de bir nevi tövbe sayılır. Şayet bile bile tövbe etmezse hükümdar veya kadı tarafından bu kimsenin katli vacip olur ve bu hal üzere tövbesiz öleceği/öldürüleceği için cehennemde ebedî olarak kalır (Birgivî, 2011: 351).

Birgivî’ye göre dinden çıkan kişi, tövbe ederse önceden yaptığı haccı -maddî durumu yerindeyse- kaza etmesi gerekir. Fakat namaz, oruç ve zekât gibi önceden yerine getirdiği ibadetleri kaza etmesi gerekmez. Dinden çıkmadan önce yapmadıkları ibadetleri ise kaza etmesi gerekir. Çünkü günah küfürle paklanıp gitmez. Diğer taraftan Birgivî, dinden çıkan bir kimsenin -ister erkek ister kadın olsun- nikâhının bozulacağını, fakat tövbe ettikten sonra hülleye²² başvurmadan kocanın yeni bir nikâhla eşini alabileceğini söyler. Bununla birlikte Birgivî’ye göre küfür kadından sadır olursa tövbe ettikten sonra kadın nikâha zorlanır. Erkekten sadır olursa kadın muhayyerdir. Ayrıca dinden çıkan erkek ve kadının boşazladığı hayvanın yenilmesi de haramdır (Birgivî, 2011: 351).

Öte yandan Birgivî, mahzurlu sözlerin ikincisi olarak “içinde küfür korkusu olan sözler”i yani durumu şüpheli olan küfür sözlerini zikreder. Ona göre bu tür sözlerin küfrü gerektireceğine dair kesin bir bilgi olmadığı için, bu sözleri söyleyen kimseler fazla kınanmazlar. Fakat bu konuda yine de ihtiyatlı olunmalı, içinde küfür korkusu olan sözleri sarf eden kişilere

²¹ Birgivî, bu ifadenin “Hz. Peygamber gaybı bilir” şeklinde bir anlama geleceğine, hâlbuki Hz. Peygamber’in ne diriyken ne de vefatından sonra gaybı bildiğine dikkat çekerek, bu tür sözleri küfür olarak değerlendirmiştir (Birgivî, 1964: 50).

²² İslam hukukunda “üç talâkla boşanmış bir kadının ayrıldığı kocasına tekrar dönebilmesi için bir başka erkekle evlenmesi” anlamına gelen bir terimdir.

ihtiyaten tövbe etmeleri ve nikâhlarını yenilemeleri emredilmelidir. Birgivî, söylenmesi mahzurlu olan sözlerin üçüncüsü olarak “Hata yollu küfretme” yani hata ile söylenen küfür sözlerini zikreder ve “Allah her yerdedir demek suretiyle O’na mekân İsnat etme”yi buna örnek gösterir. Ona göre bir kişi bu tür küfür sözlerinden birini hata yoluyla söylese bile kendisine tövbe ve istiğfar gereklidir (Birgivî, 2011: 351).

4. KÜFRÜ GEREKTİREN DAVRANIŞLAR (EFÂL-İ KÜFÜR) VE MÜRTEKİB-İ KEBİRENİN DİNİ KONUMU

Efâl-i küfür kavramı, kelimeler terminolojisinde “İslam dinine aykırı olan ve küfrü gerektiren veya kişiyi küfre düşürüp, dinden çıkmasına sebep olan fiil ve davranışları” ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir.²³ Kelam kitaplarında efâl-i küfür konusu mürtekib-i kebîre (büyük günah işleyen kimse) meselesi etrafında ele alınıp, incelenmiştir.

Bilindiği üzere mezhepler arasında iman-amel ilişkisi kapsamında ileri sürülen farklı görüşler, mürtekib-i kebîre’nin âhiretteki durumunun nasıl olacağı yönünde bir tartışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Birgivî de bu konuya yer vermiş, buna ilişkin açıklamalarda bulunmuştur.

Birgivî’ye göre Allah ve Hz. Peygamber’in tekzip alameti olarak niteledikleri fiilleri işlemek, zarûrât-ı dîniyyeden olan esasları küçümseyici davranışlarda bulunmak küfrü gerektiren fiillerdir. Ayrıca küfrü gerektiren herhangi bir fiili şaka ve mizah yolla da olsa işlemek, meclisi neşelendirip oradakileri güldürmeye çalışmak, gayr-ı ahlakî ve gayr-ı dinî hikâyeleri anlatmaya aşırı istekli olmak, dinî konulara gerekli önemi vermemek gibi şeyler de küfrü gerektiren davranışlar arasındadır (Birgivî, 2011: 169).

Birgivî’ye göre yukarıda zikredilen tutum ve davranışlar içerisinde bulunan kimse küfre girer. Bunun dışında mürtekib-i kebîre ile ilgili olarak Birgivî, büyük günahların (kebâir) kulu imandan çıkarıp küfre sokmayacağını ve kulun taatlarını da boşa çıkarmayacağını, dolayısıyla büyük günah işleyenin cehennemde ebedî kalmayacağını belirtir (Birgivî, 2011: 82; Birgivî, ts.b: vr. 84a; a.mlf., ts.a: vr. 81b.). Ona göre bu görüşün aksini iddia edenler bid’atçıdırlar (Birgivî, 2011: 93). Nitekim o, “büyük günah işleyenleri, ebedî olarak cehennemde kalacağını söyleyenler bid’atçıdırlar” diyerek bunu açıkça ifade eder (Birgivî, 2011: 93). Bu çerçevede o, fâsıkın dini konumu ile ilgili hem Ehl-i Sünnet’in hem de Ehl-i Bid’atın görüşlerine yer verir. İlk olarak Ehl-i Sünnet’in büyük günah işleyen kimseyi “fâsık mü’min” olarak değerlendirdiğini söyler.²⁴ Daha sonra konuya ilişkin diğer görüşleri nakleder. Buna göre Hâriciyye büyük günah işleyeni “kâfir” kabul etmiştir.²⁵ Hasan Basrî’ye göre bu kimse

²³ Kelâmcılar ve İslâm hukukçuları insanların bazı hareket, kıyafet ve davranışlarını küfre alamet saymışlardır. Bu fiillerin bir kısmını ise Hıristiyan, Yahudi, Mecûsî, Brahmanist ve putperest toplumlara benzemek amacıyla yapılan hareket ve davranışlar oluşturmaktadır. Kelâmcılar ve fıkıhçılar Hz. Peygamber’in “Kim bir topluluğa (düşüncesi, giyimi, hareket vs.) benzerse onlardandır” ile “Müşriklere benzemeyin, bıyıklan kısaltın, sakalları uzatın” mealindeki hadisleri esas alarak bir takım davranışları küfür alâmeti olarak kabul etmişlerdir. Küfre alâmet sayılan bu tür hareketler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kılavuz, 1996: 204-212.

²⁴ Selef âlimleri ve hadisçiler ise Ehl-i kiblede, zina, hırsızlık vb. büyük günah işleyenlerin kâfir değil, günahkâr mümin sayılacağını söylemişlerdir. Bkz. Eş’ârî, 2006: 171; Bağdâdî, 2007: 354; Sâbûnî, 2005: 171; İbn Teymiyye, 2012: 124.

²⁵ Hâricîler’e göre büyük veya küçük günah işleyen kimse, kâfir olur ve sonsuza dek cehennemde kalır. Ayrıca bütün günahlar küçük büyük ayrımı olmaksızın gerçekte isyan etme anlamında tek bir isimdir. Bu görüşleri nedeniyle onlar, Hz. Âişe, Talha, Zübeyr, Hz. Ali, Muâviye ve taraftarlarının birbirleriyle yaptıkları savaş ve tahkim (hakem olayı) meselesinde Allah’ın hükmünü terk edip, insanları hakem kılmaları sebebiyle günah işlediklerini, bu günahları nedeniyle imandan çıkıp küfre girdiklerini ve cehennemde ebedî kalacaklarını iddia etmişlerdir (Eş’ârî, 2006: 10-11, 59, 253; Bağdâdî, 2007: 81, 327; Şehristânî, ts.: 1/106-107; İbn Hazm, 1999: 1/370; Nesefî, 2012: 398-399).

münafık, Mu'tezile'ye göre ise ne mümin ne kâfirdir. Ayrıca Mu'tezile, durumu böyle olan bir kimsenin imanının durdurulduğunu, tevbe ettiği takdirde mümin, tevbe etmediği takdirde kâfir olacağını iddia etmişlerdir (Birgivî, ts.a: vr. 12a-12b.Krş. Kâdî Abdülcebbâr, 2001: 471; Malatî, 1997: 36). Bir diğer ifadeyle onlar, büyük günah işleyen imandan çıktığını ama küfre de girmediğini, iki konum (iman ve küfür) arasında bir konumda (*el-menzile beyne'l-menziletayn*) yer aldığını savunmuşlardır. Bu anlayışa göre büyük günah işleyen kimsenin âhiretteki durumu, ölmeden önce işlediği günahlardan dolayı tövbe edip etmemesine bağlıdır. Dünyadan ayrılmadan önce tövbe ederse sevap almaya hak kazanır. Şayet tövbesiz ölürse kâfirler gibi cehennemde ebedî olarak kalır.²⁶ Fakat azabı kâfirlerinkinden daha hafif olur (Kâdî Abdülcebbâr, 2001: 450-451; Suphi, 1985: 1/63; Neseî, 2012: 374).

Birgivî, Mu'tezile'nin bu görüşlerinin aksine Ehl-i Sünnet'in fâsıkı mümin kabul ettiğini söyler (Birgivî, ts.a: vr. 12a-12b.Krş. Hayyât, 1993: 165; Kâdî Abdülcebbâr, 2001: 471; Malatî, 1997: 36). Ona göre bunlar arasında doğru ve isabetli olan görüş elbette Ehl-i Sünnet'in benimsediği görüştür. Birgivî, bu görüşün doğruluğunu iman, tasdik, ikrar ve fisk kavramları üzerinde durarak çeşitli açılardan ispatlamaya çalışır.

Birgivî'ye göre kul fiskı ve masiyeti sebebiyle kâfir olmaz. Çünkü iman ikrar ve tasdikdir. İkrar ve tasdik ise kalıcıdır. Bu durum da iman fisk ve masiyetle ortadan kalkmaz (Birgivî, ts.b: vr. 84a; a.mlf., ts.a: vr. 12a-12b.). Yine bu bağlamda Birgivî, “...*Kâfir olanlara gelince: Allah böyle misal vermekle ne murat eder? derler. Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola yöneltir. Verdiği misallerle Allah ancak fâsıkları saptırır.*” (Bakara 2/26) âyetini tefsir ederken, âyette geçen “fâsık” kelimesinin üzerinde durur ve Ehl-i Sünnet'in bakış açısına göre açıklamaya çalışır. Birgivî'ye göre lügatte “çıkma” anlamına gelen fisk kelimesi, şeriatta büyük günah işlemek suretiyle Allah'ın emirlerinin dışına çıkmak demektir. Bu fiili işleyen kimseye ise fâsık denir. Bu kişi büyük günahı ya hoşlanmadığı halde ya da alışkanlıktan ötürü aldırış etmeden işler veyahut da doğru bir iş (helal) gibi görerek işler. Birgivî, bu üç ihtimali sıraladıktan sonra hoşlanmadan ya da alışkanlıktan ötürü büyük günah işleyeni “günahkâr mümin”; büyük günahı doğru bir iş (helal) kabul edip işleyen kişinin ise “kâfir” olacağını söyler (Birgivî, ts.a: 38b). Birgivî'ye göre kul, büyük günah işlemesi nedeniyle günahkâr olsa bile Allah Teâlâ tarafından kulun bağışlanması umulur. Çünkü Allah, sadece kendine şirk (eş ve ortak) koşulmasını ve küfrü bağışlamaz. Bununun dışındaki günahları dilediği kimse için bağışlar. Hatta kişinin işlediği büyük günahların -tövbe etmese bile- bağışlanması umulur (Birgivî, 2011: 83; a. mlf., 1964: 27). Bu sebeple ona göre büyük günah işleyen kişi tövbe etmeden ölürse, onun durumu Allah'ın dilemesine kalmıştır, dilerse onu affedip, cennetine koyar; dilerse günahı miktarınca cezalandırır ve sonra cennetine koyar. Bu nedenle büyük günah işleyen kişi, lanetlenemez ve cehennemde de sonsuza dek kalmaz (Birgivî, ts.b: vr. 85b; a. mlf., 1964: 27).

Amelleri imandan ayrı olarak değerlendiren Birgivî'ye göre Hâriciyye ve Mu'tezile'nin aksine adam öldürmek ve zina etmek gibi büyük günah işleyen bir mümin, bunları işlemeyi helal görmedikçe yani haramı helal saymadıkça imandan çıkmaz ve mümin olma vasfını kaybetmez. Ancak bu tür günahları helal görerek işlerse kâfir olur (Birgivî, 1964: 27. Krş. Neseî, 2012: 406). Zira Allah Teâlâ şirki ve küfrü affetmez, geri kalan günahlardan dilediğini bağışlar (Birgivî, ts.b: vr. 85b; a. mlf., 1964: 27).

Öte yandan Birgivî, Mu'tezile'nin “*Hayır! Kim bir kötülük (seyyie) eder de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktirler (ashâbu'n-nâr). Onlar orada*

²⁶ Mu'tezile'nin genel yaklaşımı bu olmakla birlikte Muhammed b. Şebib el-Basrî, es-Sâlihî ve el-Hâlidî gibi bazı Mu'tezile âlimleri büyük günah işleyenlerin cezası hakkında kararsız kalmışlardır. Ayrıca onlar, bu gibi kimselerin günahlarının Allah tarafından tövbesiz bağışlanabileceğine de cevaz vermişlerdir (Bağdâdî, 2007: 121; Cüveynî, 1995: 152).

devamlı kalırlar.” (Bakara 2/82) âyetini delil göstererek, “seyyie” ile büyük günahlardan birinin kastedildiğini, işlenen bu günahın sahibinin güzel amellerine galip geleceğini ve onu kuşatacağını, bu yüzden bu kişinin cehennemde ebedî kalacağını iddia ettiklerini söyler (Birgivî, ts.a: vr. 81b. Krş. Zemaşeri, 2002: 84; Kâdî Abdülcebâr, 1185: 1/97). Mu‘tezile’nin bu görüşüne katılmayan Birgivî, bu âyetin büyük günah işleyen cehennemde ebedî kalacağına delalet etmediğini belirtir. Ona göre âyette geçen “ashâbu’n-nâr” ifadesi büyük günah işleyen kimseyi kapsamadığı gibi yine âyette geçen “seyyie” ifadesiyle de büyük günah değil “küfür” olarak yorumlamak gerekir. Çünkü işlenen günahın kişiyi her yönüyle kuşatması ancak kişinin küfre düşmesi durumunda söz konusu olur (Birgivî, ts.a: vr. 81b). Birgivî’nin bu yaklaşımı Ehl-i Sünnet’in genel prensibini yansıtmaktadır. Çünkü Sünnî âlimler, âyette geçen “seyyie”den maksadın, şirk veya küfür olduğunu, dolayısıyla âyette kastedilenin Allah’a ortak koşup da günahı kendisini çepeçevre kuşatan ve bu şirk günahıyla ölen kimse olduğunu, böyle bir kimsenin ise cehennemde ebedî kalacağını söylemişlerdir (Mâtürîdî, 2004-2010: 1/167; Neseî, 2006: 1/104). Ayrıca Birgivî, küçük günahlardan dolayı bir müminin ceza görüp görmeyeceği meselesine de yer verir ve herhangi bir âlim veya mezhep ismi zikretmeksizin konuyla ilgili ileri sürülen görüşleri nakleder. Bu çerçevede Birgivî, bazı âlimlerin büyük günahlardan uzaklaştıkça küçük günahların temizleneceğini gerekçe göstererek, küçük günahlardan sakınmanın gerekli olmadığını, bu nedenle bu tür günahlardan dolayı kişinin cezalandırılmayacağını iddia ettiklerini söyler (Önal, 2019: 177). Ancak *Tefsîr*’inde bu görüş sahiplerinin Mu‘tezile olduğunu açıkça zikreder (Birgivî, ts.a: vr. 81b.). Kaynaklarda da bu görüşü benimseyenlerin Mu‘tezile olduğu ifade edilir. Onlara göre eğer işlenen büyük günah olursa, kişi imandan çıkar, fakat küfre girmez. İki konum arasında bir yerdedir (el-menzile beyne’l-menzileteyn). Bu kişi ne mümin ne de kâfirdir, ikisi arasında bir konumda fâsıktır.²⁷ Eğer işlenen küçük günah olursa ve büyük günahlardan sakınırsa, küçük günahından dolayı ceza görmesi câiz olmaz. Ancak büyük günah işlerse, bu durumda da onun affedilmesi uygun düşmez (Neseî, 2000: 61; a. mlf., 2006: 1/76)

Birgivî’nin naklettiği bir diğer görüş ise Ehl-i Sünnet’in görüşüdür. Bu anlayışa göre küçük günahlardan sakınmak gerekir. Çünkü müfessirler, Kur’an’da kebîre (büyük günah) ile ilgili geçen ibareleri şirkin çeşitlerine hamletmişlerdir. Bu bakımdan büyük günahlardan sakınmakla küçük günahların affedileceği kesin değildir. Birgivî, bu iki görüşü naklettikten sonra Ehl-i Sünnet’in büyük günahlardan kaçınmakla beraber kişinin küçük günahlar sebebiyle cezaya maruz kalmasını mümkün gördüğünü söyler. Bu görüşü daha doğru ve isabetli bir görüş olarak değerlendirir (Birgivî, 2011: 83, 149. Ayrıca bkz. Neseî, 2000: 61; a. mlf., 2012: 397).

Birgivî, büyük ve küçük günahların hangileri olduğu hususunda detaylı bir bilgi vermez. Konuyla ilgili olarak iki çeşit günahın ayrı ayrı tespit edilmeye çalışılsa bile bu hususta kesin bir nass bulunmadığı için sayılarının kesin olarak bilinmeyeceğini; bu nedenle bu hususta âlimler arasında ihtilaf olduğunu söyler. Bu çerçevede büyük günahların sayısının kimine göre yetmişyedi, kimine göre yüz, kimine göre de yediyüz olarak belirlendiğini belirtir (Birgivî, 2011: 149-150). Birgivî, büyük günah işleyeni mümin olarak değerlendirdiği için ister salih ister fâsık ve günahkâr olsun her müminin ardında namaz kılmayı caiz görür. Fakat salih kimsenin ardında kılmanın daha uygun olduğunu söyler. Diğer taraftan Birgivî, ister salih ister fâsık olsun ölen her müminin cenaze namazının kılınması gerektiğini de belirtir (Birgivî, 1964: 28.).

²⁷ Mu‘tezilî âlimler bu durumu şu şekilde izah ederler: Amel imandan bir cüz olduğu için amel olmadan iman gerçekleşmez. Allah’a isyan ile iman da bir arada bulunamaz. Bu yüzden ameli terk eden veya büyük günah işleyen kişi imandan çıkmıştır, fakat küfre de girmemiştir. İman ile küfür arasında bir yerde yani fîsk mertebesinde. Bu nedenle bu kişiye mümin veya kâfir ismi değil fâsık ismi verilir (Hayyât, 1993: 165; Kâdî Abdülcebâr, 2001: 471; Malatî, 1997: 36).

Görüldüğü üzere amelleri imandan bir cüz kabul etmeyen Birgivî, büyük günah işleyen kişinin dinî konumunun ne olacağı meselesini de iman amel münasebeti çerçevesinde değerlendirmiş, küçümseme ve haramı helal saymadıkça bu kimsenin mümin olma vasfını yitirmeyeceğini önemle belirtmiştir. Ayrıca Tövbe etmeden ölen günahkâr kimsenin âhiretteki durumunun Allah'ın dilemesine kaldığını, dilerse onu affedip, cennetine koyacağını, dilerse günahı miktarınca cezalandırıp, sonra cennetine koyacağını; bu nedenle büyük günah işleyen kişinin cehennemde ebedî kalmayacağını ifade ederek, bu konuda Ehl-i Sünnet geleneğini devam ettirmiştir.

SONUÇ:

Hanefî-Mâtürîdî bilginlerden biri olan İmam Birgivî, eserlerinde tekfir konusuna geniş yer ayırmış, konuyu iman-bid'at-küfür ilişkisi, küfrü gerektiren söz ve davranışlar ve mürekib-i kebîrenin dinî konumu bağlamında ele almıştır. Mürekib-i kebîre hakkında Mu'tezile ve Hâricîler'e karşı çıkmış, İmanı "kalp ile tasdik ve dil ile ikrar" şeklinde tanımlayarak, ameli imandan ayrı değerlendirmiştir. O, bu tanım gereğince kalbinde tasdik bulunan kişiyi işlediği günah sebebiyle (mürtekibi kebîre) Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi fâsık ya da Hâricîler'in iddia ettiği gibi kâfir olarak nitelendirmemiş, onu tekfir etmeyip Müslüman kabul etmiş, bu kişinin ahretteki durumunun Allah'ın iradesine kaldığını, dilerse onu affedeceğini, dilerse işlediği günahı miktarınca cezalandırıp daha sonra cennetine koyacağını savunmuştur. Bu yaklaşımıyla Birgivî, genelde Ehl-i Sünnet özelde Hanefî-Mâtürîdî geleneğini devam ettirmiştir. Bununla birlikte Birgivî, özellikle bid'at-ıman-küfür ilişkisi ile tasavvuf-bid'at ilişkisi gibi konular söz konusu olduğunda iman-küfür-bid'at sınırının tespitinde oldukça hassas davranmış, bu konuda sert bir tutum sergilemiştir. Nitekim o, eserlerinde Allah'ın zâtı ve sıfatları, kelamı, peygamberlere iman, küfür, şeriat, ahkâm, âhiret ahvali, devlet başkanları, fisk ve zülüm işleyenler, bela ve musibetler ve bunun gibi çeşitli konular hakkında küfrü gerektiren söz (elfâz-ı küfür) ve davranışların (efâl-i küfür) neler olduğunu ayrıntılı olarak açıklamaya çalışmıştır. Onun misal verdiği küfrü gerektiren söz ve inançlara yönelik açıklamalara bakıldığında küfrü gerektiren söz ve davranışları genel olarak ulûhiyyet, nübüvvet, ahiret, ibadetler ve sahabeler olmak üzere beş grupta değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Birgivî, hakkında kesin bir nass bulunmayan, bu nedenle şüpheli olan ve anlaşılmasında zorluk bulunan ihtilafli bazı konularda Sünnî akideye uymayan birtakım inanç ve tutumları küfür olarak değerlendirmiştir. Bazı mezhep ve tarikat mensuplarını da benimsedikleri görüşleri ve sergiledikleri tutum ve davranışları sebebiyle tekfir etmiştir. Onun tekfir konusunda katı ve sert bir yol izlemesi, inanç ve bid'atlarla ilgili konularda çok hassas davrandığını, yersiz tekfirden bulduğunu, bu konuda aşırıya kaçtığını göstermektedir. Dolayısıyla Birgivî'nin küfür olarak nitelendirdiği inanç ve davranışlara yönelik aşırıya varan görüşlerinin Ehl-i Sünnet'in tekfir meselesinde temel prensip kabul ettiği "Ehl-i kible tekfir edilemez" esasıyla telif edilmesi oldukça güç görünmektedir. Çünkü genelde Ehl-i Sünnet özelde Hanefî-Mâtürîdî âlimlerinin çoğunluğu bu prensip gereğince küfrü açık olan kişi ve mezhepleri tekfir etmişler, küfrü açık olmayanları ise küfre nisbet etmemiş, zarûrât-ı dîniyyeyi kabul etmekle birlikte bunlardan herhangi birini ortadan kaldırma sonucunu doğurmayan farklı yorumları benimseyenleri ehl-i kibleden kabul etmişlerdir. Ayrıca Sünnî akideye uygun olmayan inançları benimseyenleri de sadece İslâm'ın dosdoğru yolundan sapmış gruplar anlamında "Fırak-ı Dâlle" veya "Ehl-i Bid'at" şeklinde nitelendirmiş, ehl-i kibleden olan Müslümanların küfre nisbet edilmesini uygun görmemişlerdir.

Bu açıdan bakıldığında Birgivî'nin tekfir meselesindeki sert tutumu, genelde Sünnî özelde Hanefî-Mâtürîdî geleneğinden uzaklaşıp, selefî çizgiye yakınlığına dair bir izlenim

vermektedir. Her ne kadar bu durum, Birgivi'nin Ehl-i Sünnet kelimelerinden bazı konularda farklı düşündüğünü gösterse de seleflerden etkilendiği göstermez. Çünkü Birgivi'nin eserleri incelendiğinde, küfrü gerektiren lafızlar ve davranışlar konusunda Selefleri değil, müteahhir Hanefî fukahayı takip ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Birgivi, fıkıh ilminin de ilgi alanına giren bu tür itikadî meselelere kelâmî bir perspektiften daha ziyade Hanefî fıkıhî perspektifinden yani fakih kimliğiyle yaklaşmış, meseleleri açıklarken daha çok müteahhir Hanefî fıkıh ve fetva kitaplarından istifade etmiştir. Bu bakımdan Birgivi'nin tekfir sıkça başvurmasında seleflerin görüşleri değil Hanefî müteahhir fukahanın verdikleri sert ve yersiz fetvaların etkili olduğunu söylemek daha makul görünmektedir. Çünkü Ehl-i Sünnet kelâmcıları ile mezhep imamaları ve onları takip eden ilk fukahanın çoğunluğu tekfir konusunda temkinli, mutedil ve insafî hareket etmeye, tekfirden kaçınmaya gayret etmişlerdir. Halbuki müteahhir fukaha, tekfir meselesinde ilk devir âlimlerinin yaklaşımına oranla daha sert bir tutum sergilemişler, birçok şahsı ve topluluğu ayet ve hadislerle temellendirmeden yersiz tekfir etmişlerdir. Birgivi de fukahanın bu yaklaşımının etkisinde kalarak, bid'at olan her hareketin, her kanaatin ve her sözün ardında küfür bulunacağına dikkat çekmiş, kendi din anlayışına uymayan görüşleri çoğu zaman küfürle nitelendirmiş ve sahiplerini de tekfir etmiştir. Bu çerçevede o, Ehl-i Bid'at kabul edilen mezheplerin Sünnî akideye aykırı olan görüşlerini "itikatta bid'at", Kur'an ve Sünnet'e aykırı olarak değerlendirdiği bazı uygulamaları da "amelde bid'at" olarak değerlendirmiş, bunların bir kısmının küfür olduğunu ifade ederek, Ehl-i Bid'at olarak değerlendirdiği bazı mezhep mensuplarını tekfir etmiştir.

Kaynakça

- Ali el-Kârî, M. (1981). *Şerhu'l-fıkıh'l-ekber*. (Çev. Y. Vehbi Yavuz). İstanbul: Çağrı Yay.
- Bağdâdî, A. (2007). *el-Fark beyne'l-firak*. (Nşr. M. M. Abdülhamid). Kahire: Metebetü Dâri't-Türâs.
- Bağdâdî, A. (1928). *Kitâbu usûli'd-dîn*. Beyrut: Dâru Sâdir.
- Beyazîzâde, A. E. (1996). *İmam Azam Ebu Hanife'nin İtikadî Görüşleri*. (Çev. İlyas Çelebi). İstanbul: İFAV Yay.
- Birgivi, M. P.A. (1964). *Risâle-i Birgivi (Vasiyetnâme): Müminlere Nasihat*. (Sad. M. Şevki Eygi v.dğr.). İstanbul: Bedir Yay.
- Birgivi, M. P.A. (2011). *et-Tarikâtü'l-Muhammediyye ve's-sîratü'l-Ahmediyye*. (Thk. M. Nazım Nedvi). Dimeşk: Dâru'l-Kalem.
- Birgivi, M. P.A. (ts.a). *Tefsîrül-Kur'ani'l-Azîm*. Süleymaniye Ktp. Atf Efendi Böl., no: 34/176, vr. 1-91.
- Birgivi, M. P.A. (ts.b). *er-Risâletü'l-İtikadiyye*. Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, no: 1035, vr. 81b-101a.
- Bulut, H. İ. (2016). *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: DİB Yay.
- Cevherî, İ. H. (2007). *Mu'cemu's-Sihâh*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rif.
- Cüveynî, İ. H. (1995). *Kitâbu'l-irşâd*. (Nşr. Zekeriyâ Umeyrât). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Çelebi, İ. (2002). *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebâr*. İstanbul: Rağbet Yay.
- Ebü Hanife, N. S. (2002). *el-Fıkhu'l-ekber. İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*. (Çev. Mustafa Öz). İstanbul: MÜİF Yay.
- Eş'arî, E. H. (2006). *Makâlâtü'l-islâmiyyîn ve ihtilafu'l-musallîn*. Beyrut: Dâru Sâdir.
- Gazzâlî, H. M. (1971). *İtikatte Orta yol*. (Çev. K. Işık). Ankara: AÜİF Yay.
- Gazzâlî, H. M. (1993). *Bâtınlığın İç Yüzü*. (Çev. Avni İlhan). Ankara: TDV Yay.
- Hayyât, H. O. (1993). *Kitâbu'l-intisâr ve'r-redd alâ ibn Râvendî el-mülhîd*. (Thk. H. S. Nyberg). Beyrut: Feuilles Orientales.
- İbn Hazm, M. E. (1999). *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nîlal*. (nşr. Ahmed Şemseddin). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Teymiyye, T.A. (2012). *el-Akîdetü'l-Vâsiyye*. (Thk. Abdülkâdir es-Sakafî). Zahran: Dururu's-Seniyye.
- Kâdî Abdülcebâr, A. H. (1185). *Müteşâbihu'l-Kur'an*. (Thk. Adnan Muhammed Zarzûr). Kahire: Dârü't-Türâs.
- Kâdî Abdülcebâr, A. H. (2001). *Şerhu'l-usûlü'l-hamse*. (Nşr. Hüseyin b. Ebû Haşim). Beyrut: Daru İhyait-Türasil-Arabiyye.

- Karaağaç, H. (2013). Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematigi. *AÜİFD*, 40: 163-186.
- Karadeniz, O. (1994). Tarikat-ı Muhammediyye. *İmam Birgivi Sempozyumu*. (Haz. Mehmet Şeker). Ankara: TDV Yay., 1994, ss. 115-123.
- Kılavuz, A. S. (1996). *İmân Küfür Sınırı*. İstanbul: Marifet Yay.
- Kılavuz, A. S. (1995). Elfâz-ı Küfür. *TDV Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 11: 26-27.
- Koca, F. (1995). el-Fetâva't-Tatarhâniyye. *TDV Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 12: 446-447.
- Koçkuzu, A. O. (1985). *Hadiste Nâsîh Mensuh*. İstanbul; MÜİV Yay.
- Luveyhık, A. (2008). *Dinde Ölçülü Olmak*. (Çev. A. Duran). İstanbul: Kayıhan Yay.
- Malatî, E. H. (1997). *et-Tenbîh ve 'r-Red Alâ Ehli'l-Ehvâ ve 'l-Bid'a*. (Nşr. Zahid el-Kevserî), Beyrut: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs.
- Martı, H. (2012). *et-Tarikatü'l-Muhammediyye: Muhteva Analizi, Kaynakları, Kaynaklık Değeri*. İstanbul: Rağbet Yay.
- Mâtürîdî, E. M. (2004-2010). *Te'vîlâtü'l-Kur'an*. (Ed. Bekir Topaloğlu). İstanbul: Mizan Yay.,
- Nesefî, E. B. (2000). *Umde Tercümesi: İslâm inancının Ana Umdeleri*. (Çev. Temel Yeşilyurt). Malatya: Kubbealtı Yay.
- Nesefî, (E.B. 2006). *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. (nşr. Mervân Muhammed eş-Şe'âr). Beyrut: Dâru'n-Nefâis.
- Nesefî, E. B. (2012). *Şerhu'l-'umde fi 'akâdeti'l-Ehl-i Sünnet ve ve'l-Cemaat*. (Nşr. A. M. İsmail). Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye.
- Önal, R. (2017). *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Kelami Polemikleri*. Bursa: Emin Yay.
- Önal, R. (2019). *İmam Birgivi'de Bilgi ve İnanç Paradigması*. Bursa: Emin Yay.
- Özsoy, S. (2013). Osmanlı Devleti'nin Yeniliklere Yaklaşımı Üzerine Bir Deneme: Birgivi ve Bid'at. *Dört Öge*. 1 (3): 103-115.
- Pezdevî, E. Y. M. (1994). *Ehl-i Sünnet Akaidi*. (Çev. Ş. Gölçük). İstanbul: Kayıhan Yay.
- Rağîb el-İsfehânî, H. M. (2002). *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*. (Thk. M. S. Geylânî). Beyrut: 2002.
- Refâa, İ. (1949). *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Kelâmiyye*. Meşhed.
- Sâbûnî, N. (2005). *Mâtürîdiyye Akaidi*. (Çev. B. Topaloğlu). Ankara: DİB Yay.
- Semerkandî, E. K. (ts.). *Sevâdü'l-Azam*. İstanbul: Mektebetü'l-Yasin,
- Sinanoğlu, M. (2001). İstihfaf. *TDV Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 23: 336.
- Suphi, A. M. (1985). *Fî-ilmî'l-keâm: Mu'tezile*. Beyrut: Daru'n-Nehhati'l-'Arabiyye.
- Şehristânî, M. A. (ts.). *el-Milel ve'n-nihal*. (Nşr. M. F. Muhammed). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Şimşek, M. S. (1991). *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*. İstanbul. Yöneliş Yay.
- Taftazânî, S. (1991). *Şerhu'l-Akâid*. (Çev. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yay.
- Topaloğlu, B. ve İ. Çelebi. (2010). *Kelâm Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yay.
- Toprak, S. (1994). İmam Birgivi ve Bid'atlere Karşı Tutumu. *İmam Birgivi Sempozyumu*. (Haz. Mehmet Şeker). Ankara: TDV Yay., ss. 67-72
- Unan, F. (1990). Dinde Tasfiyecilik Yahut Osmanlı Sünniliğine Muhalefet: Birgivi Mehmed Efendi. *Türk Yurdu*. 10/36: 42: 37.
- Yavuz, y. Ş. (1994). Ehl-i Bid'at. *TDV Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 10: 51-505
- Yavuz, y. Ş. (1988). Adem. *TDV Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 1: 356-357.
- Yavuz, Y. Ş. (2011). Tekfir. *TDV Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 40: 350-356.
- Yüksel, E. (2011). *Mehmet Birgivi'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri*. Ankara: TDV Yay.
- Zemahşerî, M. Ö. (2002). *Tefsîru'l-Keşşâf*. (Thk. Halil Mahmud). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.